Lejerkamp - lejerorganisering

Et rids af dansk lejerbevægelses historie i det 20. århundrede

Af Carsten Brønden Poulsen og Knud Knudsen

Indledning

Sigtet med denne artikel har været at give et oversigtsmæssigt rids af den danske lejerbevægelses historie i det 20. århundrede. Det skal understreges, at artiklen har karakter af en oversigt - en oversigt over hovedtræk i lejerbevægelsens og lejerkampens historie herhjemme på nationalt plan.

Den historiske perspektivering af den aktuelle lejerbevægelse og lejerkamp forekommer i vore øjne særdeles relevant. Da artiklen oprindelig blev skrevet, i juni 1980, stod slaget om »Byggeren« i frisk erindring. Kampen om »Byggeren« - et af de største slag, som Kongens København havde oplevet siden krigen - var kulminationen på de foregående års opsving i lejerkampen og en misforstået totalsaneringspolitik fra Københavns kommunes side. Frem til sommeren 1980 havde det i særlig grad været højrentebyggeriets problemer og ejerlejlighedsproblematikken, der havde stået i forgrunden i de forudgående års aktive lejerkamp. Vi forsøgte i få streger at tegne et portræt af denne lejerkamps og lejerbevægelses forhistorie. Det var vort mål at få frem, hvordan lejerne og deres organisationer historisk har reageret imod forringede boligforhold og kæmpet for egne (lejer)interesser. Det historiske tilbageblik viser, hvordan nogle af aktionsformerne fra den aktuelle boligkamp har været anvendt og praktiseret historisk. Ligesåvel som det viser sig, at også lejerbevægelsens organisatoriske problemer rummer gammelkendte træk. Man vil i denne historiske oversigt genfinde den kendte blanding af »gammelt og nyt«.

Hovedtemaerne i denne artikel er »lejerkamp« og »lejerorganisering«. Artiklen igennem er fremstillingen bygget op omkring 3 temaer: (a) En kort omtale af forholdene på boligområdet - for derigennem at belyse, hvilke kampopgaver lejerne historisk blev konfronteret med. (b) En behandling af lejernes organisering i de forskellige faser - for at belyse, hvordan lejerne organisatorisk rustede sig til at tage disse udfordringer op. (c) En gennemgang af lejerkampe og lejeraktioner i de forskellige faser.

De to krigssituationer er viet en særlig plads, da det som for så meget andet

snart viser sig, at i en oversigt over lejerbevægelsens udvikling i det 20. årh. indtager de to krigs- og efterkrigssituationer en fremskudt rolle.

Artiklens karakter af en oversigt bør understreges. Artiklen blev oprindelig, d.v.s. i forsommeren 1980 skrevet i en anden sammenhæng, hvor dens funktion skulle bestå i at præsentere en generel baggrundsramme for andre artikler, som tog boligmæssige problemer af forskellig art og til forskellig tid op til mere detaljeret undersøgelse. Vi foregiver da heller ikke at fremlægge nye og originale forskningsresultater i denne artikel. En stribe mangler og utilstrækkeligheder vil uden tvivl kunne påpeges: bl.a. kunne det nævnes, at den bredere samfundsmæssige baggrund for lejerbevægelsens udvikling og i særdeleshed den boligpolitiske sammenhæng kun er nødtørftigt inddraget; på en række konkrete punkter kunne der være gået langt dybere i den historiske empiri; ligesom artiklen givetvis kunne kritiseres for en utilladelig overfladiskhed på flere punkter. Ikke desto mindre er det vort håb, at artiklen alligevel har sin berettigelse i kraft af, at den i relativ kort form forsøger at give en oversigt, over lejerbevægelsens historie i Danmark i det 20. årh. Muligvis kunne artiklen også inspirere og tilskynde andre til at tage nogle af de emner op til grundigere studium, som kun er skitseagtigt berørt her.

Der findes andre, bedre og grundigere fremstillinger af lejerbevægelsens udvikling i det 20. århundrede. Nævnes kunne bl.a. et par gode og solide arbejder fra RUC: Peter Lyngse: »Lejerforeninger i Danmark 1917-78« (RUC 1979) og Annette Birch m.fl.: »Boligkampens organisering« (RUC 1979). Det er arbejder, som vi i høj grad har trukket på, og kan anbefale. De er desværre ikke publicerede - men kan fås ved henvendelse til RUC.

Hvad angår den boligpolitiske udvikling kunne der henvises til mere udtømmende fremstillinger som eksempelvis Jens V. Svendsen: »Dansk boligpolitik og krisen« (Modtryk 1977), Hans Skifter Andersen & Jens Bonke, »Boligsektorens fordelingsmæssige virkninger« I-II, Arbejdsnotat 9 og 10 fra lavindkomstkommissionen, og Svend Bislev, »Staten og boligreformerne«, Aalborg UC 1979.

Lejerbevægelsens første opsving omkring 1. verdenskrig

I april 1918 fortalte det syndikalistiske dagblad »Solidaritet« om en episode på Nørrebro i København: om fogeden, der satte en lejer på gaden, hvorefter arbejdsløse i kvarteret slæbte indboet tilbage i lejligheden, lige så hurtigt som fogedens mænd kunne få det ud. Udsættelsen blev til en indsættelse.[1]

»Solidaritet« 6. april 1918.

En udsættelse og en indsættelse

De arbejdsløse i København bærer de af fogeden udsatte møbler op i lejligheden igen

En hensynsløs vært

I tirsdags eftermiddags er der sket en begivenhed ude i Nørrebros arbejderkvarter i København, som påny taler om solidaritetens ånd, der mere og mere gør sig gældende blandt Danmarks arbejdere, og som, hvis vore hjemlige magthavere overhovedet er modtagelige for forståelse af tidens ånd, kunne lære dem uendelig meget.

Sagen er i korthed følgende:

Ude i Slotsgade 10, 1. sal, bor en enke, fru Clara Wikke, med 4 børn.

Værten, som ejer stedet, havde - som så mange andre værter - ønsket, at denne lejer skulle flytte, for at han - i strid med lovens formål - kunne få en ny lejer og noget *større* husleje!

For ikke at komme i direkte konflikt med loven, benyttede han enkens uvidenhed til at få hende lokket til at underskrive en opsigelse allerede i november måned.

Da enken opdagede, at værten havde narret hende, henvendte hun sig til huslejenævnet. Resultatet heraf var, at værten sammen med hende blev tilsagt til at møde i nævnet, hvor det bl.a. blev betydet værten, at hans opførsel mod lejeren var et *moralsk bedrageri,* idet han ved urigtig fremstilling havde benyttet hendes uvidenhed til at slippe udenom loven!

Værten tog dog ikke hensyn hertil, men tilskrev enken, at hun skulle fraflytte lejligheden hurtigst muligt! Efter sigende var det ikke alene værten, men også viceværten, der skulle profitere ved historien, idet han skal have modtaget en dusør - man siger i huset 100 kr. - af den nye lejer!

Enken løb forgæves rundt for at skaffe sig og børnene tag over hovedet, men ingen steder ville man leje ud til hende.

Hun kunne ingen steder få husly, og selv om hun stod med huslejen og gerne ville betale, nægtede værten at modtage den - *hun skulle kastes på gaden!*

Værten havde rekvireret »kongens foged« til i tirsdags, og denne kom og begyndte på udsættelsen.

Bragt til denne yderlighed, hvor man begyndte at bære hendes møbler ned på gaden, henvendte hun sig til de arbejdsløses organisation om hjælp.

Som i så mange andre tilfælde søgte de arbejdsløses udvalg at få fogedforretningen udsat. Udvalgets formand tog øjeblikkelig ud til værten og forsøgte at få ham til at se menneskeligt på sagen og opsætte udsættelsen, eventuelt til enken fik en anden lejlighed.

Men derom kunne der ikke være tale, og formanden måtte vende tilbage med uforrettet sag.

Imidlertid havde der på selve udsættelsesstedet samlet sig flere hundrede arbejdsløse foruden mængder af nysgerrige.

Da det rygtedes, at værten havde vist sig hjerteløs nok til at kræve udsættelsen fuldbyrdet, steg harmen ganske naturligt, og uden man ret vidste af det, begyndte møblerne, der stod på gaden - hjulpet af snese af beredvillige stærke arme - at vandre op i lejligheden igen!

Det hele skete i løbet af nogle få minutter så pludselig og hurtigt, at de betjente, som var posterede i gadedøren for at forhindre det, knapt mærkede, at det skete, idet møblerne, symaskine, kommode osv. bogstaveligt blev løftet op over deres hoveder og forsvandt op i lejligheden igen.

»Kongens foged« og det tilstedeværende politi var fornuftige nok til under disse omstændigheder at opgive denne *udsættelse,* der altså blev en *indsættelse!*

»De arbejdsløses udvalg« vil nu søge gennem huslejenævnet at rejse en retsforfølgelse mod værten, da man mener, at hans udsættelse hviler på en retskrænkelse!

Men selve det spontane udtryk af *klassesolidariteten,* som de arbejdsløse her udviste ved at bære den fattige enkes møbler op i lejligheden igen, er dog det mest bemærkelsesværdige i denne sag. Det bevidner at *den direkte aktion* ikke er eller kan være et opagiteret kunstprodukt, men et di-

Efter Udsmidningen.

Er Sundholm Optaget, eller hvad Satan venter De paa? Tror De jeg holder Udstillingsplads for deres gamle Kluns?

rekte, naturligt udslag af den skærpede klassemodsætning, der i sit skød avler og levendegør solidaritetsfølelsen og arbejdernes handlingskraft.

Udsættelsen i Slotsgade er et nyt vidnesbyrd herom.

Men kan magthaverne forstå dette? Nej, sikkert ikke! De lider af den samme fejl, som kongerne; disse vil aldrig høre sandheden, før det er for sent.

Bolignød omkring 1. verdenskrig

1918 var det år, hvor boligproblemerne for alvor begyndte at melde sig under krigen. Allerede fra 1917 var befolkningen begyndt at mærke krigens mørke sider. Arbejdsløshed og knappe rationeringer på de vigtigste fødevarer m.v. var de former, hvorunder arbejderbefolkningen først og fremmest blev ramt. Men også boligforholdene gik det ud over. Boligbyggeriet gik næsten i stå. Der var brændselsmangel, og huslejerne steg.[2]

Det stod værst til i København, hvor boligproblemet forstærkedes af en stærk tilstrømning fra landet ind til hovedstaden. Men også i de fleste større provinsbyer hærgede boligproblemerne.

Husejerne udnyttede de muligheder, situationen bød: huslejerne blev sat op, og selv det ringeste blev lejet ud. Københavns Grundejerforening proklamerede i foråret 1916 almindelige lejeforhøjelser på op til 50% begrundet med forøgede driftsomkostninger. Denne bekendtgørelse fik regeringen og rigsdagen til at tage huslejespørgsmålet op. Regeringen foreslog en lov om huslejefastsættelse, som bemyndigede kommunalbestyrelser til at nedsætte huslejeudvalg; huslejeforhøjelser i lejligheder på op til 4 værelser skulle have huslejeudvalgets godkendelse. »Det er meningen at udvalget kun undtagelsesvis skal meddele tilladelse til forhøjelse og kun, når det er godtgjort, at forhøjelsen er nødvendig under hensyn til, hvad der ville være rimelig leje under normale forhold med passende beløb for virkelig påvist stigning af driftsudgifter siden 1914«, sagde ministeren under forelæggelsen i folketinget. Han fandt det vigtigt, at reguleringsbestemmelsen ikke begrænsedes til de mindste lejligheder, »idet der er store dele af middelstanden, hvis boligforhold det må anses for lige så vigtigt at betrygge som arbejderstandens«.[3] Stauning anbefalede forslaget, men: »Det lovforslag, der her foreligger, afhjælper ikke bolignøden, det afhjælper ikke den tilstand, der er fremkaldt af profitbegærlige spekulanter«. Det gjorde kun et større boligbyggeri, og Stauning foreslog, at staten iværksatte et offentligt byggeri.[4] Trods modstand fra Venstre og Konservative blev den første huslejelov gennemført i juli 1916. Samme år blev »Boligkommissionen af 1916« nedsat; især for at følge boligforholdenes udvikling for »de mindre bemidlede samfundsklasser«. Kommissionens 4 betænkninger (1916-19) gav et godt overblik over boligforholdenes udvikling i krigsårene. I løbet af 1916 og 17 blev der nedsat huslejenævn i de fleste større byer.[5]

Hverken huslejelov eller huslejenævn kunne dog forhindre huslejestigningerne.

Tabel 1: Huslejestigninger 1916-20

		Gennemsnitl. årlige husleje i lejligh. med:								samtlige
		1 vær.	2 vær.	3 vær.	4 vær.	5 vær.	6 vær.	7 vær.	8 vær.	
Hoved-	1920	182	341	487	615	898	1208	1597	2857	547
staden	1916	131	264	380	497	705	943	1208	1908	421
% stign.		38,9	29,2	28,2	23,7	27,4	28,1	32,2	49,7	29,7
Samtl.										
provins	1920	124	225	339	461	605	744	888	1133	346
byer	1916	74	152	230	312	408	510	622	862	236
% stign.		67,6	48,0	47,4	47,8	48,3	45,9	42,8	31,4	46,6

Kilde: Statistiske Meddelelser 4. rk.63. bd. 2hft. Kbh. 1922.

For »de mindre bemidlede samfundsklasser« blev boligproblemet til »bolignød«, og i den offentlige debat blev bolignøden et samfundsproblem af største betydning. »Dagspressen bringer den ene Meddelelse efter den anden om alle de Besværligheder, Kommunen har med at skaffe Husly til Byens Borgere. Skolerne må lukkes, Undervisningen suspenderes til ubodelig Skade for den opvoksende Slægt; alt for at skaffe Husrum. Nedlagte Fængsler, der betragtes som sundhedsfarlige for Fangerne, tages i Brug for at skaffe Husly til Byens lovlydige Borgere. Staten lovgiver. Den ene Huslejelov efter den anden vedtages med Akklamation af de lovgivende Forsamlinger - og stadig i skærpet Form«. Sådan hed det i en pjece fra 1922.[6] »Husvildeproblemet« var én side af bolignøden.

For den familie, som ikke længere kunne klare huslejen, som blev sat på gaden og ikke havde andre steder at gå hen, var der kun tilbage at melde sig til kommunen som »husvild«. Antallet af »husvilde« steg særligt faretruende fra 1919. I København var det Magistratens 3. afdeling, der måtte klare problemet med at skaffe tag over hovedet til det voksende antal husvilde. Ved årets begyndelse havde der i Københavns og Frederiksberg kommuner, i 1917 været 345 husvilde familier (1879 personer); ved begyndelsen af 1918 var det 569 familier (2863 personer), 1919: 1505 familier (6299 personer), 1920: 1825 (7314 personer), 1921: 2242 familier (8428 personer), og 1922: 2865 familier (10.848 personer) - altså små 11.000 husvilde i de to hovedstadskommuner.[6a]

I første omgang blev husvildebarakkerne på Sundholm taget i brug. Senere indlogeredes de husvilde i skolerne. Eleverne blev sendt hjem på ubestemt tid. Det var dog ikke nogen holdbar løsning.

Det blev så galt, at borgmester Kaper på borgerrepræsentationens møde i april 1920 erklærede, »at før skulle sneglegangen i Rundetårn fyldes med husvilde, end han ville gå med til at flere skoler toges i brug«. I april 1920 flyttede de første 70 familier ind i det tidligere Kristianshavns kvindefængsel. Fængslet var blevet lukket pga. sundhedsfare for fangerne.[7] Alt i alt blev de husvilde

budt nogle miserable boligvilkår fra kommunens side. »De tilstande, kommunens administration byder barakkernes beboere at leve under, er i mange henseender så modbydelige, at man kvier sig ved blot at skrive om dem« skrev syndikalisten Christian Christensen i »Solidaritet« efter et besøg i husvildebarakkerne på Sundholm i 1918. Om »retiradeforholdene« i baraklejren kunne han fortælle, at der kun var »ét potterum for 45 familier«: »Vi har konstateret dette utrolige svineri ved selvsyn og må erklære, at vi aldrig nogensinde, selv i de værste private fattigkaserner har set noget, der blot tilnærmelsesvis kan måle sig med disse modbydelige tilstande - og vi har som fattige arbejdere dog set noget i den retning. Disse tilstande i Københavns kommunes barakker ved »Sundholm« er en topmålt skandale, og var det en privat husvært, der havde ansvaret for dette modbydelige og aldeles ulovlige svineri, var han forlængst mulkteret og straffet derfor«.[8]

»Overbefolkede lejligheder« var en anden side af bolignøden. En lejlighed blev regnet for »overbefolket«, når der var mere end 2 beboere pr. værelse. Antallet af »overbefolkede« lejligheder voksede stærkt mellem 1916 og 1920. I København og Frederiksberg kommuner boede mere end 30,5% af befolkningen i overbefolkede lejligheder og 6,2% boede i lejligheder med mere end 4 personer pr. værelse (mod henholdsvis 17,7% og 1,2% i 1916). (For hele hovedstaden var der tale om, at 20% af samtlige beboere i 1921 boede i »overbefolkede« lejligheder; for specielt 1. værelses-lejligheder drejede det sig om 49% af samtlige beboere. I provinsbyerne stod det ikke bedre til: i 1920 boede 23% af samtlige beboere i »overbefolkede« lejligheder. I 1924 stod det stadig slemt til: i hovedstaden boede 19% og i provinsbyerne godt 21% af samtlige beboere i »overbefolkede« lejligheder. Først i sidste halvdel af 20erne begyndte situationen at bedres.[9]

»Slumboliger var en tredje side af bolignøden omkring 1. verdenskrig. Her kunne nævnes to eksempler fra Århus, hentet fra sundhedspolitiets rapporter:

»Et kælder-»hjem« består af et rum, hvortil knytter sig et spisekammer uden lys eller luftadgang. I denne lejlighed, der er fugtig og rå i højeste grad, lever endnu: mand, kone og 5 børn, hvoraf det mindste er 6 måneder. Det ene barn ligger om natten på en madras i »spisekamret«. Der findes kun én seng, rummet er så lavtloftet, at hver beboer kun har 2,35 kubikmeter rum - sundhedsvedtægten fordrer - fuldt berettiget - 12 kubikmeter ... En anden lejlighed består af to usle snavsede humre, fugtige så vandet driver af væggene, lys er der kun såre lidt af. Der lever 2 forældre og 11 børn. Børnene sover om natten i hængekøjer over sengene«.[10]

Lejerorganisering og -kampe

»Lejernes Værn«

Sådanne elendige og ydmygende boligforhold var baggrunden for den lejeror-

ganisering, som opstod i 1917: »Lejernes Værn«. »Lejernes Værn« var en organisering af lejere i Københavns kommunale ejendomme - og dermed også i en vis udstrækning en organisering af husvilde. Efter 3 år blev »Lejernes Værn« i stand til at udgive medlemsbladet »Lejernes Værn«. I det første nummer hed det: »vi må slutte os sammen og i fællesskab søge at forbedre vore kår, ved en samlet optræden at lægge et pres på kommunen, således at der hurtigst muligt findes en vej ud af dette uføre«; kravet lød: »Øjeblikkelig indgriben fra statens side til afhjælpning af disse fortvivlede forhold«.[11] Iflg. bladet var medlemstallet i 1920 oppe på ca. 1000, svarende til ⅓ af kommunens omkring 3000 lejere. Men foreningen arbejdede for også at få organiseret alle de husvilde i »Lejernes Værn«. Der opstod også andre »husvildeforeninger« og lokale beboergrupper, som virkede i tilknytning til »Lejernes Værn«.

»Lejernes Værn« stod frem som den proletariske lejerbevægelse i årene omkring 1. verdenskrig. Den havde et klassemæssigt udgangspunkt; det udgangspunkt, at bolignøden først og fremmest ramte arbejderklassen: »Den klasse, bolignøden trykker mest, er gennemgående arbejderklassen; derfor er det ret naturligt at vi nu vil søge at oplyse den del af arbejderklassen, som endnu har haft held til at undgå at komme ud i denne elendighed, om de husvilde klassefællers fortvivlede boligforhold. Vi opfordrer dem til at støtte os i vort krav, for så hurtigt som muligt igen at komme tilbage til menneskelige forhold.«[12] Måske ville det være rigtigst at karakterisere »Lejernes Værn« som pjalteproletarernes organisation; de allerfattigste og underkuede grupper i samfundet. Det gav foreningen nogle særligt vanskelige arbejdsbetingelser. Det var lag i arbejderklassen, som var vanskelige at organisere; folk og familier, for hvem den umiddelbare eksistenskamp let fyldte alle dagens timer ud; folk, som lod sig byde meget for at få tag over hovedet og brød på bordet; der var det graverende eksempel med en familie, på 6 personer, som bad om nattely i arresten,[13] for blot at give en enkelt illustration af nødens karakter. Man får et indtryk af dette gennem den bittert-ironiske forside-artikel i det 2. nr. af »Lejernes Værn«:

> »Hvad er bolignød? For os husvilde er de år en lidelses tid, som vel aldrig vil glemmes. Og det må man vel lade den danske husvilde, som man gennemgående kan kalde arbejder, han er tålmodig, finder sig i skæbnen, med andre ord, er han ellers i mangen retning gået tilbage, er han det ikke i denne, ingen havde vel for 8-10 år tilbage troet, at man kunne byde en arbejder sligt, dengang blev fattighuset lavet til alderdomshjem, i dag laves et fængsel om til beboelsessted for en arbejder, og det er ikke for den dovne eller tyven - drankeren, nej det er for den arbejdende mand, som fylder de stores lommer, som bygger de fine huse, i hvis lejligheder de skal bo - den klasse som ikke kan blive husvild. De danske husvilde spørger ikke, hvor er årsagen, hvem bærer skylden, eller hvor slemt kan det blive eller hvor længe vil det vare; nej, han er glad ved et hummer i en barak eller en celle i et fængsel, det er for ham nok, han er tilfreds, han gider ikke være andet«.[14]

Da det danske kommunistparti kom til verden i 1919/20, kunne man se »Le-

jernes Værn« i samarbejde med kommunisterne. Kommunisternes hovedkrav var »boligrationering«; ved en opdeling (rationering) af de 23.497 lejligheder i København med over 5 værelser, kunne det blive til 11.500 nye lejligheder, skrev »Arbejdet«.[15] I valgprogrammet op til aprilvalget i 1920 taltes om en boligrationering »således at de velhavendes overflødige værelser beslaglægges til fordel for de husvilde«.[16] Boligkampen indtog en helt central placering i venstresocialisternes/kommunisternes arbejde. Ernst Christiansen og Thøger Thøgersen talte sammen med formanden for »Lejernes Værn«, Chr. Larsen, på det store boligmøde i København i september 1920. Boligrationering indgik i resolutionerne fra mødet; i resolutionen til stat og kommune hed kravene:

»1) Intet byggeforetagende, som ikke går ud på tilvejebringelse af boliger til de husvilde, må påbegyndes før der er skaffet tilstrækkeligt husrum til alle husvilde, hermed menes også de ulykkelige mennesker, som er indlogeret i Kristianshavns fængsel og andre steder, hvor selv den mindste hensyntagen til almindelige kulturelle og sanitære krav er udelukket.

2) En øjeblikkelig boligrationering efter reglen, at ingen husstand har ret til mere end et værelse for hver person, så længe der findes mennesker, som ingen bolig har.«[17]

Et nyt møde fulgte i oktober med »Lejernes Værn« som indkalder. Mødet besluttede, at »Lejernes Værn« skulle arrangere en demonstration til rigsdagen, og at denne demonstration burde forme sig som en almindelig arbejdsnedlæggelse.[18] Målet var ganske klart at få boligsagen og de husvildes kamp gjort til en del af den organiserede (faglige) arbejderbevægelses kamp. »De ulykkelige husvilde sætter deres lid til de organiserede arbejderes magt og vilje« hed det i resolutionen fra boligmødet i oktober til fagforeningerne i København.[19]

Offentlige møder og demonstrationer var en af de boligpolitiske kampformer i disse år. Fra slutningen af oktober 1920 startede det venstresocialistiske dagblad »Arbejdet« en »gratis boliganvisning«: tomme ejendomme og lejligheder blev opstøvet og annonceret i bladet m.h.p. at husvilde skulle flytte ind og overtage dem.[20]

Den største aktion, som »Lejernes Værn« selv organiserede, var huslejestrejken i kommunens barakker på Utterslev- og Bachersvej. Huslejestrejken startede i januar 1921 på et krav om nedsættelse af huslejen i nogle elendige barakker, som ikke var blevet vedligeholdt gennem lang tid. Den borgerlige presse faldt over huslejestrejken og hævdede snart, at strejken var brudt sammen. »Lejernes Værn« måtte også erkende, at ikke alle beboere kunne holde stand over for kommunen. Men resultatet blev dog huslejenedsættelser i Utterslev fra 70 kr. til 48 kr. om måneden og på Bachersvej fra 50 kr. til 37 kr. mdl. »Når dette nu er en kendsgerning skyldes dette naturligvis al det postyr med huslejestrejken« skrev »Lejernes Værn« i juni 1921,« så selv om strejken

ikke blev ført igennem (grundet på at en stor procentdel ikke kunne betale huslejen selv, men var afhængig af fattigvæsenet og understøttelsesforening og lignende) er virkningen ikke udeblevet, hertil nok er det jo muligt, at man havde fået tilstrækkelige beviser for umuligheden i at få denne opskruede leje ind«.[21]

Huslejestrejken blev anvendt i enkelte andre lokale boligkampe mod huslejestigninger. En sådan kamp i Smallegade 48 i juni 1921 førte til oprettelsen af »Lejerforeningen »48««.[22] En anden kendt boligkamp var »Gaskrigen på Frederiksberg«: i en kommunal ejendom lukkede en kontorchef i kommunen for gassen, fordi beboerne ikke kunne betale gasregningen. »Gaskrigen« førte til dannelsen af »Frederiksberg Husvildeforening«.[23] Ud over de større og kendte boligkampe førte lejerne sager for huslejenævnet og i byretten mod »huslejeåger«.[24]

I forbindelse med lejerkampene foregik der i flere tilfælde en organisering af lejere: lejerne i en karré eller ejendom organiserede sig, og enkelte af disse lokale beboergrupper viste sig levedygtige. »Lejernes Værn« eksisterede videre i nogle år. Bladet gik ind i sommeren 1921 efter de første 5 numre. Det kom igen med en årgang i 1923, men forsvandt samme år.

»Københavns Huslejerforening« og »De samvirkende danske Lejerforeninger«

»Lejernes Værn« repræsenterede imidlertid kun den ene del af lejerbevægelsen i disse år. Næsten samtidig med dannelsen af »Lejernes Værn« stiftedes »Københavns Huslejerforening« i november 1917. Foreningen præsenterede sig som en »forening af lejere i videste forstand uden hensyn til socialstilling eller politisk standpunkt«. Foreningen havde 4 formål på programmet:

1) »At varetage medlemmernes interesser overfor husejerne, bl.a. ved gennem forhandling med grundejerorganisationerne eller forslag om ved særlig lovgivning at sikre lejerne rimelige lejekontrakter.

2) At yde medlemmerne bistand ved huslejelovgivningens anvendelse, især ved gennem foreningens kontor vederlagsfrit at meddele mundlig konsultation.

3) At gøre sin indflydelse gældende med hensyn til lovgivningen om fastsættelse af husleje, og den lovgivning, som efter krigen ventes at skulle fortsætte denne.

4) At medvirke ved boligspørgsmålets løsning, såvel hvad dets økonomiske, sociale, hygiejniske som dets æstetiske side angår, samt støtte og fremkalde institutioner, som arbejder for almennyttig byggervirksomhed og for andre i forbindelse med boligområdet stående opgaver, derunder også fremskaffelser af tjenlige jordarealer under former, der udelukker spekulation«.[25]

Foreningens hovedopgave bestod i at sikre lejerne i huslejespørgsmål, dvs.

mod huslejeforhøjelser. Rådet til medlemmerne lød: »Indgå ikke på nogen frivillig overenskomst om lejeforhøjelse med Deres vært, men benyt altid, når Deres underskrift forlanges, følgende formel: Undertegnede indgår på at betale den leje, som nævnet efter sit frie skøn fastsætter og fra den flyttedag, hvortil jeg efter min kontrakt under dags dato kunne have været opsagt«.[26]

Københavns Huslejeforening var i foråret 1920 oppe på omkring 16.000 medl. (mod 12.000 i 1919), altså et langt større foretagende end »Lejernes Værn«.[27] Medlemsskaren var også en anden i KH end i »Lejernes Værn«. Selv om foreningen talte medlemmer fra alle samfundslag, var den domineret og præget af den københavnske over- og middelklasse. For så vidt kunne det ikke undre, at huslejestigninger på godt 32% for 7 værelses-lejligheder og små 50% for 8 værelses-lejligheder fik lejerne af disse store og dyre lejligheder til at organisere sig. Krigsårenes store huslejestigninger havde fået borger- og middelstanden til at organisere sig.

»Københavns Huslejerforening« blev en afdeling af »De samvirkende danske Lejerforeninger«, som opstod ved slutningen af krigen. I 1920 talte organisationen iflg. egne oplysninger ca. 50.000 medlemmer, organiseret i 81 lokalafdelinger. (Det oplystes på sendemandsmødet i august 1920).[28] Ligesom KH var De samvirkende danske lejerforeninger (Dsdl) en i altovervejende grad borgerlig lejerorganisering. Foreningen havde ikke noget snævert partipolitisk tilhørsforhold.[29] Grundskyldstanken havde tydeligvis mange tilhængere i foreningen.

I det større historiske perspektiv var det denne borgerlige del af lejerbevægelsen, der blev den historiske indledning til lejerbevægelsen i Danmark; den der levede videre og som senere lejerorganiseringer udsprang af. Den havde karakter af en moderne interesseorganisation, både i forhold til grundejerne og i særdeleshed i forhold til staten.

I anledning af Dsdl's sendemandsmøde i august 1920 skrev det venstresocialistiske dagblad »Arbejdet«, at arbejderne ikke kunne være tilfredse med en sådan borgerlig lejerbevægelse. Arbejderne måtte selv tage fat på en virkelig »rationel« organisering af lejerne: Lejerne skulle organisere sig ejendom for ejendom i et lejerråd, som tiltvang sig indflydelse på ejendommens administration og vedligeholdelse, og med det formål at få lagt en dæmper på husejerens enevældige spekulation i bolignøden; lejerrådene skulle slutte sig sammen i fællesorganisationer i hver by og udbygge organisationen nationalt.[30] En sådan lejerorganisation kom ikke i stand i disse år.

Mellem to verdenskrige

Lejerbevægelsen døde ikke bort i mellemkrigstiden. Men det var år præget af tilbagegang for den organiserede lejerbevægelse. Det skyldtes hverken, at bo-

ligproblemet blev løst, eller at bolignøden blev afskaffet. Således var antallet af husvilde stadig stigende i første halvdel af 1920erne.[1]

Boligforhold i mellemkrigsårene

Boligbyggeri og huslejer

Før krigen havde boligbyggeriet helt været overladt til private bygherrer. Efter krigen ændredes dette, idet staten og kommunerne gik aktivt ind i boligbyggeriet for at afhjælpe den (kroniske) boligmangel. I årene 1916-31 var det offentlige under den ene eller anden form involveret i næsten to tredjedele af det lejlighedsbyggeri, som opførtes i hovedstaden.[2] Problemet var imidlertid, at huslejen i det nye byggeri efter 1916 lå væsentlig højere end i det gamle. De dårligst stillede havde ikke råd til at betale, men måtte nøjes med de ældre smålejligheder, hvor de til gengæld måtte betale en uforholdsmæssig høj leje - specielt når man tog hensyn til lejlighedernes »dårlige udstyrelse med moderne bekvemmeligheder og øvrige mangler«.[3] Efter en drastig nedgang i byggeriet i de første kriseår 1931-32 steg byggevirksomheden stærkt i 1933 og 34; en stigning, som især skyldtes nye statslige støtteordninger.[4]

Boligbyggeri var imidlertid kun den ene side af sagen, den anden var spørgsmålet om huslejerne. Allerede fra 1922 begyndte Venstre-regeringen at ophæve huslejereguleringen. Fra 1923 søgtes lovgivningen endeligt afviklet over en 2 års periode. For storkøbenhavns vedkommende indførtes dog i april 1925 en lov om huslejeregulering.

Fra 1916 til 1930 steg huslejen i gennemsnit med 71% i hovedstaden og med 100% i provinsbyerne - i kroner og øre var det i provinsbyerne en stigning fra 230 kr. (1916) til 459 kr. (1930).[4a]

Fra 1931 blev huslejereguleringen helt ophævet, og fra 1931 til 1937 eksisterede der ingen egentlig huslejelovgivning i Danmark. Lejernes eneste juridiske beskyttelse (f.eks. mod lejestigninger) fandtes i de mere almene lovbestemmelser, bl.a. i lovgivningen mod åger. Årene 1931-37 var en periode med fuldstændigt anarki på det danske boligudlejningsmarked, skriver Hans Andersen i sit tilbageblik på lejerbevægelsens udvikling. Huslejerne steg gennemsnitligt med 100%.[5] Situationen bedredes lidt efter 1937, da den radikale indenrigsminister Bertel Dahlgårds forslag til »lov om leje« blev gennemført - efter at flere forslag fra regeringen om huslejeregulering siden midten af 30erne var faldet. I loven nedfældedes en række bestemmelser om den retslige regulering af ejer-lejerforholdet, som med en del ændringer stadig gælder idag, bl.a. den abstrakte bestemmelse, at »lejen ikke må overstige det lejedes værdi«. Lejerbeskyttelsen var dog på mange måder illusorisk, idet der fortsat var aftalefrihed, dvs. ejer og lejer havde mulighed for »frit« at aftale andet end lovens bestemmelser. Fra 1938 blev der givet adgang til særlig støtte til boligbyggeri og huslejenedsættelse for mindre bemidlede børnerige familier.

Husvilde og »hjemløse«

For den mindrebemidlede del af befolkningen var boligproblemerne store igennem hele mellemkrigstiden. Husvildeproblemet kulminerede i midten af 1920erne: Ved årets begyndelse var der i 1925 2671 husvildefamilier i de tre hovedstadskommuner (København, Frederiksberg og Gentofte), det drejede sig om 10.635 personer; i 1926 var tallene: 2438 familier og 10.207 personer.[6a] - I anledning af en landsindsamling til de boligløse i maj 1927 fremmanede »Social Demokraten« det truende perspektiv:

> »Den frygtelige bolignød, der i en årrække har hærget hovedstaden, har affødt tilstande, som vi snarest mulig må ud af, hvis der ikke skal opvokse et proletariat, således som vi kender det fra de store verdensbyer«. Bolignødens ofre eksisterede ikke blot i de kommunale husvildebarakker. Bolignødens ofre »findes mange andre steder. Gå en tur gennem Saksogade, hvor baghusenes fængsler udelukker enhver solstråle. Tag med en sporvogn til byens yderdistrikter, hvor lysthusbeboelsen florerer mellem nælder og alskens skrammel. Lysthusfolkene holder ofte til i deres faldefærdige rønner vinteren igennem og ødelægges af fugtigheden og kulden, som siver ind gennem de dårligt opbyggede skure, der benyttes til boliger«. Det drejede sig om tusinder af familier.[6]

Hjemløsetoget året efter var til en vis grad udtryk for det samme sociale problem. »Det synes, som om autoriteterne ikke har forstået, at der går fem tusinde hjemløse mænd på Danmarks landeveje« hed det i et opråb fra de hjemløse i 1928.[7]

Bolignødens gammelkendte former viste sig igen under krisen i 30erne. Husvilde fandtes i stort tal; skure, barakker og kolonihavehuse benyttedes til beboelse, folk klumpede sig sammen i overbefolkede lejligheder, mens andre stod tomme, fordi de var for dyre. »Der står under de nuværende forhold ca. 2000 lejligheder ledige, mens der er overbefolkning i en meget stor del af byens lejligheder. Omtrent 8000 københavnere bor i lejligheder, hvor der er over 4 personer pr. værelse« sådan skrev arkitekten Edvard Heiberg i bogen »2 værelser straks«, som kom på Mondes forlag i 1935;[8] en bog, som kan regnes for et pionerarbejde inden for marxistisk empirisk forskning på dette område herhjemme.

Lejerorganiseringen

Mellemkrigstiden blev en vanskelig periode for den organiserede lejerbevægelse. Fra midten af 20erne oplevede De samvirkende danske lejerforeninger (Dsdl) en stadig tilbagegang. Op igennem 20erne havde Dsdl rejst krav om en varig lejelov og støtte til byggeriet. Tilbagegangen for lejerbevægelsen hang utvivlsomt sammen med afviklingen af huslejelovgivningen. Uden for hovedstadsområdet kunne Dsdl ikke længere føre sager for huslejenævnene. For en forening som Dsdl, der arbejdede så snævert på systemets og lovgivningens grundlag, fjernedes mulighederne i takt med afviklingen af den lovmæssige

lejerbeskyttelse. Det måtte være svært for medlemmerne at se berettigelsen af et apparat, som ydede retshjælp og rettede apeller til rigsdagen, når man i virkeligheden ingen rettigheder havde og når rigsdagen så det som sin hovedopgave at afvikle al huslejelovgivning.

Det kunne måske ses som et symptom på Dsdl's og de legale metoders magtesløshed, at der i 1926 optræder en »Forening til Værn for de opsagte lejere«, som virkede for at opsagte lejere skulle nægte at flytte og »for at kuske og flyttemænd skulle gøre skrue på flyttedagen«;[9] en forening som det iøvrigt er vanskeligt at finde oplysninger om. Krisen i 30erne gav ikke Dsdl et nyt opsving. Dsdl sygnede hen og holdt sit sidste sendemandsmøde i 1937. Provinsafdelingerne opløstes.

I København bevarede lejerbevægelsen en vis styrke. »Københavns Huslejerforening« virkede fortsat. Men også den havde vanskeligheder: »I denne periode var det meget vanskeligt at holde medlemstallet oppe«, sagde KH.s formand i 30erne, Ingvar Dahl, på foreningens 25-års jubilæum i 1942.[10] Med 1937-lejeloven fik KH et grundlag at arbejde udfra. Samtidig truedes foreningen imidlertid af interne politiske uoverensstemmelser; bl.a. brød en del medlemmer ud og dannede »Upolitisk Lejerforening«. »Upolitisk Lejerforening« vendte dog tilbage i folden et par år senere.[11]

I 1937 var KH ikke ene om at repræsentere den københavnske lejerbevægelse. Rundt om i København eksisterede en del lokale karré- eller gadelejerforeninger. Nogle af dem havde eksisteret siden 1920, andre var nye. Allerede i 1930 gik 4 af disse lokalforeninger i samarbejde med dannelsen af »De samvirkende Lejerforeninger« - bl.a. den velfungerende Jægersborggade Lejerforening, som blev forbillede for mange lokalorganiseringer.[12] »De samvirkende Lejerforeninger« (DsL) var decentralt opbygget. Grundlaget var den enkelte lokalforening og dennes aktivitet. Kun en beskeden del af kontingentet gik til det centrale arbejde. DsL's tillidsmænd var ulønnede, i modsætning til KH, som var begyndt at aflønne de sagsbehandlende bestyrelsesmedlemmer - tilsyneladende efter en større strid internt om spørgsmålet.[13] DsL' voksede fra starten i 1930 med 4 foreninger (700 medlemmer) til i januar 1939 at omfatte 55 foreninger (9000 medlemmer).[14]

Lejerbevægelsens andet opsving omkring 2. verdenskrig

Under 2. verdenskrig ændredes boligsituationen radikalt - til det værre. Endnu i 1940 havde der været et ret stort udbud af lejligheder i forhold til efterspørgselen; en »passende boligreserve« som det hed i bureaukratsproget! Ved udgangen af 1940 havde der været 16.000 ledige lejligheder i landet; ved begyndelsen af oktober 1943 var tallet nede på 42. Boligbyggeriet var faldet

stærkt. Mens der forud for krigen blev omkring 20.000 lejligheder færdig pr. år, lå tallet nu nede på det halve eller mindre.[1] Det var umuligt at få lejligheder. Samtidig begyndte de store årgange fra 20erne at søge egen bolig.

Bolignøden under 2. verdenskrig

Bolignøden meldte sig for alvor fra 1942. Særlig grelt stod det til i de første krigsvintre, hvor klimaet nærmede sig arktiske tilstande. Ikke blot lejerforeningernes blade, men også dagbladenes spalter svømmede over af gruopvækkende historier om fugtdrivende lejligheder og syge spædbørn. I enkelte gamle, utætte lejligheder rapporteredes det, at man ligefrem havde målt kuldegrader. Varmtvandsforsyningen til bad- og køkkenbrug var fuldstændig lukket, hvilket selvfølgelig kun voldte problemer i den nyere del af boligmassen, som havde centralvarme.

Med henvisning til erfaringerne fra 1. verdenskrig gennemførtes i 1939 ved krigsudbruddet et generelt huslejestop - i stil med en række andre maksimalpris- og rationeringsordninger. Bolignøden stillede imidlertid grundejerne så stærkt, at huslejestigninger ikke kunne undgås - trods huslejestop og lejermobilisering.

I en karakteristik af bolignødens konsekvenser opridsede DsL, Kbh.centraldistrikt 43, følgende punkter:

1.»Indflytning i baggårdslejligheder, som det ellers ikke i mange år har været muligt at få lejet ud«. Sammenstuvning af folk i 2 vær. lejligheder, udflytning til kolonihavehuse o.l.

2.Ulovlige huslejeforhøjelser. Udlejeren udnyttede boligmangelen, bl.a. fordi straffebestemmelserne var for lemfældige og fordi lejerne ikke kendte nok til deres rettigheder.

3.Manglende vedligeholdelse: »... var det før svært at få værten til at istandsætte lejligheden, er det nu på det nærmeste umuligt. Overalt er svaret: De kan jo flytte«.

4.Manglende genhusning i forbindelse med sanering af Adelgade-Borgergade-kvarteret; de knappe byggematerialer blev anvendt til luksusbyggeri på tomterne, i stedet for almindelige lejligheder.[2]

Huslejerne steg - og det gik især ud over den fattigste del af befolkningen, som efterspurgte de små lejligheder. For 1 værelseslejligheder var der i København tale om huslejestigninger på godt 20% fra 1940 til 1943, og i Københavns forstæder på 44%.[3a] Priserne på brændsel og lys steg. Folk flyttede ind i baggårdslejligheder, i kolonihavehuse og hvad man kunne få. Eller de stuvede

sig sammen i 1 og 2 værelseslejligheder. Det var bolignødens gammelkendte former. De, der ikke kunne klare problemet ad disse veje, blev direkte husvilde og kom under kommunal boligforsorg. D. 1. januar 1943 var 2093 familier (9.885 personer) under kommunal boligforsorg; d. 1. januar 1944 var det oppe på 2572 familier og 11.991 personer; d. 1. januar 1945 var det 3134 familier og 14.086 personer.[3b]

Ligesom under 1. verdenskrig blev skolernes gymnastiksale fyldt op med husvilde. Om de husvildes forhold i Ålborg hed det i »Lejernyt« i 1942:

> »De fleste af Ålborgs gymnastiksale er fulde af husvilde. Disse bor i båse indrettet i de store sale. Båsenes vægge er godt og vel mandshøjde, således at når man står op på en stol i sin egen stue, har man et godt overblik over samtlige naboers privatforhold, så man er lige så ugenert i sin egen bolig som en guldfisk i et stueakvarium«.[3c]

Om de husvilde i Esbjerg kan man læse i Hans Jørn Nielsens »Besættelse og befrielse«:

> »I Esbjerg Badmintonhal boede f.eks. 15 familier med 35 børn. Hver familie havde sin egen lille »lejlighed«, dvs. en lille afskærmning, hvor madlavning, søvn og familiehygge skulle varetages. Henimod aften steg duften og osen fra 15 forskellige gryder eller stegepander op mod badmintonhallens loft, og råbene fra de mange børn mindede om badmintonhallens kronede dage som badmintonhal«.[4]

I november 1945 opgjordes antallet af husvilde under kommunal boligforsorg til 16.541.[5] Det var ud af en samlet lejerbefolkning i 1945 på godt 2.2 mill.

I de på initiativ af DKP opstillede »arbejderlister« indtog boligkampen en central plads i det kommunalpolitiske arbejde.[4] I Ålborg opstilledes desuden en selvstændig lejerliste til kommunalvalgene. - Politiske skillelinjer (mellem socialdemokrater og kommunister) var på det tidspunkt også begyndt at gøre sig gældende i lejerbevægelsen.

Lejerbevægelsen

I slutningen af 30erne havde der været tale om et vist samarbejde mellem de to lejerforeninger. I 1940-41 var egentlige sammenlægningsforhandlinger igang. DsL's forhandler, formanden Lars E. Halvorsen, udarbejdede sammen med KH.s formand Hans Andersen et forslag til organisatorisk samling, som imidlertid blev forkastet af DsL's bestyrelsesflertal, der mente, at Halvorsen klart havde overskredet sine beføjelser. Denne havde tidligere gjort sig til talsmand for tillidsmandsaflønning inden for DsL - i stil med KH. Egentlig sammenslutning lagde forslaget heller ikke op til, snarere DsL-indmeldelse i KH, idet en passus i forslaget lød: »Af praktiske grunde gælder foreløbig KH's love for de samlede foreninger«. Halvorsen gik eller 'blev gået' fra DsL, og røg lige

over i KH's hovedbestyrelse, hvor han fik det lønnede hverv, han hele tiden havde ønsket sig. - Sådan lød DsL's udlægning af sagen. Fra den anden side var forklaringen, iflg. L. E. Halvorsens søn Hans Halvorsen (senere formand for LLO), denne: »det kommunistiske indslag i De samvirkende Lejerforeninger var blevet markant... Kommunisterne i De samvirkende Lejerforeninger havde fundet en platform, som de mente at kunne beherske og derfor ikke ønskede en enhed«.[6] Korrekt eller ej, så blev kommunisten Leth Mouritsen valgt som ny formand for DsL. 39 lokalforeninger med 5.222 medlemmer fulgte iflg. DsL's egne opgivelser L. E. Halvorsen ud af DsL.[7] Efter sammenbruddet i sammenlægningsforhandlingerne blev tonen og de gensidige beskyldninger de to lejerforeninger imellem stadig grovere.

Samtidig indledte KH en landsomfattende kampagne. Hans Andersen drog land og rige rundt som agitator - efter i forvejen skriftligt at have opfordret fællesorganisationer i provinsbyerne til at indkalde til møde. Ved en sådan lejlighed genopstod f.eks. Randers Lejerforening. De følgende aftener gik turen videre til Hobro, Silkeborg osv. Overalt skød lejerforeninger op, og KH blev til Danmarks Lejerforbund (DL). Der var ingen tvivl om, at DL fra starten var tænkt som et integreret led i den samlede socialdemokratiske bevægelse; selvom vi ikke spørger om medlemmernes partitilhørsforhold, som Hans Andersen sagde. I beretningen til DL's kongres i 1942 hed det: »Det var naturligvis de små i samfundet, der først var interesseret, og vore opfordringer til oprettelse af lejerforeninger blev ikke mødt med velvilje andre steder end i arbejderorganisationerne, og derfor meldte vi os hos arbejdernes fællesorganisationer i byerne om støtte til forarbejdet, og resultatet blev, at godt en snes afdelinger er oprettet siden 1941«.[8]

Hans Andersen blev senere indvalgt i Københavns Borgerrepræsentation for Socialdemokratiet. Andre aktive socialdemokratiske lejerforeningsfolk fra denne tid gjorde det også helt pænt senere; f.eks. stifteren af Nykøbing Mors Lejerforening, Axel Ivan Pedersen, der blev borgmester og boligpolitisk ordfører for Socialdemokratiets folketingsgruppe. I 1944 indgik DL en samarbejdsaftale med De samvirkende Fagforbund - som til gengæld afslog »splittelsesorganisationen« DsL's opfordringer om samarbejde.[8a]

DsL forblev i overvejende grad en københavnsk forening. I nogle provinsbyer blev det dog DsL, der kom til at organisere lejerne. I byer som Odense, Helsingør, Esbjerg og Ålborg fik DL først foden inden for mange år senere.

Fra 1941 var lejerbevægelsen således igen blevet en landsomfattende bevægelse. Trods DL's tilknytning til Socialdemokratiet og massiv opbakning i den socialdemokratiske presse, lykkedes det ikke at udradere DsL.

Metoderne, som DL tog i anvendelse for at mistænkeliggøre DsL, var ikke altid lige smagfulde; især ikke hvis man har interneringen af kommunisterne i juni 1941 i baghovedet. Som eksempler kunne nævnes en løbeseddel fra DL til samtlige handlende i Brønshøj i januar 42: heri advaredes de handlende

mod at annoncere i et lokalt DsL-blad; DsL beskyldtes for at være »politisk eensidig« og for »nedrakning af regering og myndigheder«. De handlende skulle være opmærksomme på, hvilke kræfter, de støttede ved at annoncere i bladet. Topmålet var tilsyneladende, at den lokale DsL-formand skulle have nægtet orkesteret ved en lejerfest i Brønshøj at spille nationale melodier. »En sådan udansk optræden tager vi på det bestemteste afstand fra« sluttede løbesedlen.[9]

Efter interneringen af de danske kommunister begyndte grundejerne også at vejre morgenluft. Københavns Grundejerforening udsendte således i september 1941 to cirkulærer til medlemmerne. I det første opfordredes medlemmerne til at lade Grundejerforeningen overtage varmesagerne, således at man på passende vis kunne imødegå »lejernes uberettigede fordringer og mangel på forståelse«. Det andet lød i sin helhed:

> »Forskellige uheldige bestemmelser i huslejeloven, og den stadige udskydelse af opsigelsesrettens ikrafttræden har medført, at det mange steder har været forbundet med de største vanskeligheder at opretholde den fornødne ro og orden i ejendommene.
>
> Lokale lejerforeninger under ledelse af mere aggressive elementer har i forskellige ejendomskomplekser tvunget lejerne til at afgive kollektive opsigelser for derigennem at true ejerne til eftergivelse.
>
> Københavns Grundejerforening har i nogen tid fulgt denne udvikling med opmærksomhed. De stadigt stigende vanskeligheder, ikke mindst med brændslet, synes at foranledige visse lejere til fortsat at rejse urimelige krav. Det bliver derfor mere og mere påkrævet at skaffe sig oplysninger om en lejer, før man lejer en lejlighed ud.
>
> I den anledning tillader Københavns Grundejerforening sig at henlede Deres opmærksomhed på, at foreningen for nogen tid siden har oprettet en assistance-afdeling, hvor man kan få oplysning om den enkelte lejers forhold.
>
> For at dette arbejde kan få den størst mulige betydning, henstiller man til Dem at gøre brug af denne service i det videst mulige omfang, ligesom De bedes tilstille afdelingen de oplysninger om uheldige lejere, hvorom de måtte have kendskab.
>
> Man ville ligeledes sætte pris på at erholde meddelelse om de tilfælde, hvor lejerne enten direkte eller gennem en lejerforening optræder kollektivt for derigennem at lægge pres på ejeren.
>
> Med højagtelse
> P.B.V.
> J. E. Snog Christensen.[10]

Allerede i december 1941 kunne »Huslejerbladet« under overskriften »Jagten går ind« meddele om to tilfælde, hvor grundejere, inspireret af circulæret, forsøgte at smide lejertillidsmænd ud af deres lejligheder!

Lejerbevægelse og lejerkampe

Boligkampen skærpedes i krigsårene. De to circulærer fra Grundejerforeningen var i sig selv et vidnesbyrd herom. Den organiserede lejerbevægelse kon-

fronteredes med et væld af opgaver og problemer. (Den indbyrdes rivalisering var kun et af problemerne). Disse års boligkampe gav lejerbevægelsen i Danmark dens andet opsving.

Det største problem for lejerne i de første krigsår, og samtidig det vigtigste mobiliseringsgrundlag for lejerbevægelsen, var varmeregningerne. Begge de to konkurrerende lejerforeninger mobiliserede mange nye medlemmer i forbindelse med varmeproblemerne. I en resolution fra DsL's kongres i 1943 hed det om varmeregningerne: »Den katastrofale brændselssituation - og de sidste vintres varmeregninger - har gjort spørgsmålet om levering af varme til et problem, der for lejerne i betydning kan ligestilles med spørgsmålet om huslejernes størrelse«.[11] I sit 'tilbageblik over lejerbevægelsens udvikling' »Som vi bor« fra 1967 skrev KH's formand Hans Andersen: »Resultatet for tusinder af lejere blev formidable varmeregninger, men kun varme i ringe grad i radiatorerne«.[12]

Kampen om varmeregningerne viste, at forskellen mellem de to foreninger ikke blot var af organisatorisk art. Der aftegnede sig også forskelle i politisk strategi og taktik. DsL kørte tydeligt en mere radikal kamplinje end KH, hvis mere moderate socialdemokratiske profil trådte for dagen. I varmesagen fremførte DsL f.eks. et krav om generel huslejenedsættelse på 33%. Når lejerne ikke kunne få den vare, de kontraktligt havde krav på, skulle de selvfølgelig heller ikke betale den samme pris! Sådan argumenterede f.eks. Carl Madsen.[13] Hvis en kaffegrosserer får forsyningsvanskeligheder, kan han vel ikke give kunderne dårligt kaffe istedet for den topkvalitet, de har betalt for? DsF vandt ikke de forskellige retsinstanser for denne argumentation. Men mange steder kæmpede lokale DsL-foreninger en huslejenedsættelse på 33% igennem ved kollektive aktioner; f.eks. i »Blokhusene«, hvor 300 lejemål samlet deponerede deres opsigelse i forbindelse med kravet. I oktober 1940 kunne DsL's blad, »Huslejerbladet«, meddele, at aktioner og kontrol ialt havde sparet medlemmerne for ¼ mill. i varmeudgifter.

Begge foreningerne kørte en række sager om varmespørgsmålet for boligretten (oprettet med 37-loven). - Det fremgik, af de talrige referater fra boligretten i lejerbladene fra denne tid, at der var mange måder, grundejerne kunne lave fusk på; et læs tørv kunne f.eks. påføres samtlige den pågældende grundejers ejendomme, som leveret o.l. - KH ydede også medlemmerne service med kontrol af varmeregnskaberne. Modsat DsL lagde KH stor vægt på at være på forhandlingsfod med grundejerne.[14] KH indgik f.eks. et 'fornuftsægteskab' med grundejerne, dvs. dannede et fællesudvalg, hvor problemerne kunne søges ordnet i mindelighed.[15]

Lejerbevægelsen måtte naturligvis også tage kampen op mod huslejestigninger. Huslejestoppet kunne omgås af opfindsomme grundejere på forskellig vis; bl.a. kunne ejeren opsige lejemålet (eller true med det) under henvisning til at skulle benytte det lejede selv. »Lejernyt« refererede eksempler på, hvor-

dan grundejere kunne gå fra dør til dør med en sådan opsigelse i hånden, og på den måde true lejerne til at betale en højere leje. Det var oplagt for lejerbefolkningen at organisere sig kollektivt for at imødegå den slags prisjobberi og for overhovedet at overvåge grundejernes dispositioner. Et virksomt middel, som DsL anvendte i den forbindelse, var en registrering af samtlige lejligheder i lokalforeningerne. Hver lejligheds udstyr, vedligeholdelse og pris blev påtaget et kartotekskort, hvorefter eventuelle forringelser af lejevilkårene og lejestigninger let kunne checkes.[16]

Det må uden tvivl regnes for et resultat af den offensive lejerbevægelses kamp, at det under 2. verdenskrig trods den katastrofale boligmangel lykkedes at forhindre grundejerne i at presse store huslejestigninger igennem.

Tabel 2: Stigning i den gennemsnitlige husleje fra 1940 til 1945 for samtlige lejligheder.

	Samtlige Lejligheder	Heraf Lejligheder med				Samtlige Lejligheder	
		2 Vær.	3 Vær.	4 Vær.	5 Vær.	med Centralvarme	uden Centralvarme
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Hovedstaden	4,2	3,9	3,9	2,8	3,9	3,2	3,3
Hovedstadens Forstæder	8,4	11,9	9,5	5,0	4,0	4,3	12,5
Provinsbyerne	6,3	8,8	8,2	4,9	2,7	3,0	7,6
Provinsbyernes Forstæder	9,5	14,1	9,4	5,7	5,3	7,4	11,0
Bymæssige Bebyggelser	14,2	20,8	15,3	9,8	7,9	12,0	14,8
Samtl. Komm. Summarisk Gnsnt.	4,4	6,0	6,1	2,9	1,1	2,7	5,0
Samtl. Komm. Korrigeret	5,2	5,8	6,2	3,6	3,4	3,3	6,5

Kilde: Statistiske Meddelelser, 4. rk. 133. bd. 5. hft. s. 60.

Som andre foranstaltninger mod bolignøden under krigen krævede lejerforeningerne bl.a. en boligrationeringsordning. Denne skulle sikre at de store lejligheder blev forbeholdt børnerige familier, muliggøre opdeling af de store lejligheder, give adgang for kommunal tvangsudlejning m.m. En del bestemmelser af den art blev indført i besættelsesårene, men først efter krigen blev der gennemført en samlet »lov om boliganvisning« (i august 1945). Denne var obligatorisk for hovedstadsområdet og frivillig for de øvrige kommuner.[17] De to lejerorganisationer var iøvrigt ikke enige om, hvor omfattende en ratione-

ringsordning skulle være. DL kaldte f.eks. DsL's forslag om opdeling af de store lejligheder for »oprettelse af slumlejligheder«.[18] I 1945 fremførte DL og »Social Demokraten« dog kravet om opdeling.[19] Der var ialt 19.000 lejligheder i København på 5 værelser og derover. Desuden havde DL tilsyneladende - ialtfald indtil befrielsen - større tiltro til en frivillig boliganvisningsordning end DsL. »Den har succes, trods demagogerne i DsL's påstande om det modsatte« skrev Hans Andersen.[20]

Et andet krav, som lejerbevægelsen kom igennem med under krigen, var »reparationslovene«.[21] »Reparationslovene« løste dog ikke problemet omkring ejerens vedligeholdelsespligt. På DL's kongres i 1946 krævede en delegeret, »at ejernes vedligeholdelsespligt blev nærmere lovmæssigt præciseret, så arbejderne ikke skulle nyde deres fyraften i en lejlighed, der ligner Jerusalems ødelæggelser«.[22]

Besættelsestidens sidste år gjorde slemme afbræk i lejerarbejdet. Spærretiden, de låste fordøre og Hipo-terroren vanskeliggjorde den del af lejerarbejdet, som foregik på trappeafsatserne efter fyraften. DsL mente desuden, at de aktives engagement i »større begivenheder«, dvs. frihedskampen, svækkede interessen.[23]

Lejerbevægelsen i tiden efter befrielsen

Efter befrielsen genvandt lejerbevægelsen hurtigt sin tidligere styrke. De første par år efter krigen voksede lejerbevægelsen sig så stærk som nogensinde. Baggrunden herfor var dels bolignødens fortsat uformindskede hærgen. I 1950 var antallet af husvilde stadig så højt som 17.500 iflg. den officielle statistik.[24]

Dels var baggrunden den voldsomme radikalisering af arbejderklassen ved krigsafslutningen. Arbejderklassen var i offensiven. Lejerbevægelsens opsving og styrke var et moment i denne offensiv. Arbejderoffensiven pressede Socialdemokratiet over i mere radikale positioner. I en vis forstand kunne Socialdemokratiets efterkrigsprogram »Fremtidens Danmark« ses som udtryk herfor. I »Fremtidens Danmark« opstilledes som mål en årlig produktion på 25-30.000 lejligheder. Endvidere hed det, at cementfabrikker, kalk- og teglværker burde overgå til det offentliges og boligselskabernes eje i fællesskab.[25]

DKP stod ved krigsafslutningen stærkere end nogensinde før. Der var i arbejderklassen et formuleret krav om enhed i arbejderbevægelsen, og på DKP's initiativ indledtes der i årene omkring krigsafslutningen enhedsforhandlinger mellem Socialdemokratiet og DKP. Tilsyneladende indtog boligproblemet dog ikke nogen fremtrædende plads under enhedsforhandlingerne.[26] Såfremt enhedsforhandlingerne havde ført til et positivt resultat, ville det formentlig også have fået konsekvenser for den splittede lejerbevægelse.

Som bekendt førte enhedsforhandlingerne imidlertid ikke til enhed i arbejderbevægelsen.

For DsL blev tilknytningen til DKP tydeligere efter befrielsen. Formanden Leth Mouritsen blev indvalgt i folketinget fra 1945 til 47 for DKP. Han blev DKP's boligpolitiske ordfører, og omtaltes i medlemsbladene konsekvent som »folketingsmedlem Leth Mouritsen«. Der kunne i DsL spores en stigende tendens til at vende opmærksomheden mod rigsdagen og lovgivningsspørgsmålene. De senere så kendte DKP-aktionsformer - som underskriftsindsamlinger, protestresolutioner (helst med støtte fra fagbevægelsen) o.l. - blev almindelige i DsL-regi efter krigen. Til gengæld leder man forgæves i medlemsbladene efter omtale af mere kollektive aktionsformer, som f.eks. varmeaktionerne under krigen.

I stigende grad tillagde DsL de store monopoler inden for bygge- og anlægssektoren hovedansvaret for den fortsatte bolignød.[27]

Begge lejerorganisationer gik inthusiastisk ind i arbejdet med at formulere krav og forslag til en samlet boligløsning efter krigen. Og den offensive lejerbevægelse var utvivlsomt drivkraften bag den hidtil mest progressive danske boliglovgivning, som gennemførtes i disse år omkring krigsafslutningen. Både DL og DsL var af den mening, at den hastigt voksende lejerbevægelse indgik som en væsentlig faktor i politikernes overvejelser, da Byggestøtteloven blev vedtaget i 1946. Loven sikrede statsfinanciering af boligbyggeriet til fast lav rente, og havde som målsætning opførelse af 30.000 boliger årligt. (Reelt blev denne målsætning dog langtfra opfyldt; først i 60'erne kom boligbyggeriet op over 30.000 boliger). Byggestøtte-loven tilfredsstillede langthen DL's krav til en boligpolitisk løsning. Derimod var DsL ikke tilfreds med Byggestøtteloven. DsL's utilfredshed gjaldt bl.a. den manglende kontrol med bygge- og materialepriser. DsL ønskede desuden statslig overtagelse af alt byggeri.

Efter vedtagelsen af byggestøtteloven i 1946 koncentrerede ledelsen i DL megen energi omkring »Lejerbo« - »lejerbevægelsens eget boligselskab«. Planerne om et sådant var undfanget af Hans Andersen under besættelsen; og i sommeren 1945 kunne »Lejerbo« indvie sin første afdeling med 90 lejligheder i Lyngby.[29]

DsL stillede sig kritisk over for 'Lejerbo-projektet'. DsL mente, at DL via Lejerbo ville komme til at indtage en dobbeltrolle: dels som lejerorganisation, dels som grundejer. Denne interessemodsætning var ikke ren og skær DsL-propaganda: Netop i Lyngby opstod der i foråret 1949 åbenlys konflikt mellem Lejerbo og den lokale DL-afdeling.[30] Og året efter kunne DsL under overskriften »Grundejernyt« meddele, at Lejerbo trods huslejestoppet ønskede 10% lejeforhøjelse sammesteds.[31] DsL krævede, at Lejerbos direktør Hans Andersen fratrådte sin plads som lejerrepræsentant i boligretten.[32]

I disse sidste år af 40'erne så DsL det som et mål at »kvalificere« den boligpolitiske debat. I 1950 vurderede DsL, at dette var lykkedes: »Det agitatoriske

standpunkts styrke: blot af egeninteresse at afvise tanken om lejeforhøjelse, aflæstes direkte gennem lejerbevægelsens voksende medlemstal under og efter krigen, og blev sikkert registreret af de politiske partier som en stærk advarsel mod at forhøje lejen«. De seneste års linje, hed det videre, havde heroverfor været, at afklæde grundejernes krav til skindet vha. økonomiske undersøgelser og velunderbyggede argumenter imod lejeforhøjelsernes nødvendighed.[33]

Denne tiltro til det saglige arguments styrke - og modsvarende nedvurdering af den organisatoriske - var måske ikke tilfældig. Måske var der tale om en efterrationalisering fra DsL-ledelsens side: Netop i 1950 kunne man registrere den første medlemsmæssige stagnation og tilbagegang - efter at organisationen havde toppet med 37.554 medlemmer i 1948.[34]

I takt med at arbejderoffensiven tog af, mærkede lejerbevægelsen også tilbagegangen.

Træk af udviklingen i lejerbevægelsen i efterkrigstiden

Huslejer og husvilde

Efter krigsafslutningen kom så nogle af de huslejestigninger, som krigsårenes reguleringslovgivning og offensive lejerkamp havde formået at holde i ave. Fra 1945 til 1950 steg huslejerne gennemsnitligt med 4,1% i hovedstaden, med 27,4% i hovedstadens forstæder, med 13,4% i provinsbyerne, med 17% i provinsbyernes forstæder og med 20,4% i øvrige bymæssige bebyggelser.

Husvildeproblemet forblev af betydning langt op i 1950'erne. D. 1. januar 1946 havde der været 3.811 familier (16.707 personer) under kommunal boligforsorg; i januar 1949 var tallet steget til 4.262 familier (18.631 personer); hvorefter tallet begyndte at falde så småt; i januar 1956 lå det dog stadig så højt som 3.407 familier (14.342 personer) under kommunal boligforsorg.[1a]

Huslejestigninger og boligmangel var boligproblematikkens gammelkendte træk. Nye skulle komme til i efterkrigstiden.

Frem mod samlingen i Lejernes Landsorganisation (LLO) i 1966

Allerede i de sidste år af 40'erne erfarede DsL, at »antikommunismen« langt fra var død og begravet med befrielsessommerens rus. Således afviste borgmester Julius Hansen (København) i 1948 at medvirke ved et DsL-møde under henvisning til den kommunistiske magtovertagelse i Tjekkoslovakiet.[1] Antikommunismen mærkedes også på anden vis: Samme år gjorde »Lejer-

Tillidsmanden« opmærksom på, »... at politiet sidste år viste vore gårdfester en interesse, der var en bedre sag værdig ...« Med nidkærhed og omhu lykkedes det ofte politiet at finde frem til en festdeltager, som ikke boede i den pågældende ejendom/karré; hvorefter det kunne konstateres, at festen og ølsalget reelt var offentligt og dermed ulovligt. Overskuddet konfiskeredes og formændene idømtes bøder.[2]

For lejerbevægelsen blev 50'erne et stagnationens årti.

For DsL's vedkommende var der tale om, at der sideløbende med den aktivitetsmæssige nedgang skete en organisatorisk omlægning i retning af en centralisering inden for foreningen. Centraliseringen indledtes allerede i slutningen af 40'erne. I »Lejerbevægelsens Årbog« fra 1956 hed det om DsL's organisatoriske forhold bl.a.: »I årene omkring 1950-51, hvor fortolkningen af loven (dvs. den nye lejelov forf.) og de mange retssager nødvendiggjorde det, koncentreredes arbejdet igennem en omlægning af distrikterne til større områder, hvis opgave det var at søge etableret distriktskontorer med juridisk og organisatorisk service ... Kontoret blev det centrale i arbejdet ... Kontakten med lokalforeningerne svækkedes ... Resultatet heraf kunne noteres igennem et antal opløste lokalforeninger ... samtidig med et stigende antal enkeltmedlemmer, der dog ikke kunne bevare status quo«.[3]

Den organisatoriske (og aktivitetsmæssige) forskel mellem DL og DsL udviskedes efterhånden mere og mere.

Den organiserede lejerbevægelse pressedes over i defensiven, i takt med at liberaliseringen - dvs. udviklingen frem imod et stadigt »friere boligmarked«[4] - vandt overhånd i den statslige boligpolitik. Essensen i dansk boligpolitik var siden begyndelsen af 50'erne 'liberalisering' - også kaldet »normalisering af boligmarkedet«.[5] Statslåneordningen blev gradvist forringet i løbet af 50'erne; for endelig at blive ophævet ved lov i 1958. Långivningen overgik herefter til obligationsmarkedet. Den anden 'liberaliseringstendens', som også satte sig igennem fra starten af 50'erne, angik huslejefastsættelsen. I den eksisterende boligmasse blev der givet tilladelse til generelle huslejeforhøjelser i 1951, 1955, 1958, 1962 (alene ved genudlejning) og igen i 1965 - således at huslejeniveauet i det regulerede private udlejningsbyggeri i 1965 lå 90-125% over 1939-niveauet.[6]

Også inden for Socialdemokratiet kunne der konstateres en boligpolitisk ændring; en ændring, som allerede kom til udtryk i forbindelse med afviklingen af byggestøtteloven i 1958. Hvor Socialdemokratiet i årene efter krigen havde formuleret selvstændige boligpolitiske målsætninger (bl.a. en styrkelse af det almennyttige byggeri), var der i Socialdemokratiet en voksende tilbøjelighed til at betragte boligbyggeriet som en konjunkturregulator i statens økonomiske politik. - Dette forøgede naturligvis problemerne for den socialdemokratiske lejerbevægelse i DL.

Den organiserede lejerbevægelse var ikke i stand til at bremse op for udvik-

lingen i retning af et frit boligmarked. I første omgang reagerede DL ikke særlig skarpt mod liberaliseringspolitikken (statslåneordningens ophævelse i 58). Det var egentlig først følgelovgivningen, huslejeforhøjelserne i den gamle boligmasse, der fremkaldte protester.

I 1963 skrev den senere formand for LLO, Hans Halvorsen om »fejltagelsen, der blev gjort i 58. Erkendelsen heraf er langsomt kommet. Har liberaliseringen i 1958-loven ikke ført andet godt med sig, så har den givet det positive resultat, at befolkningen har fået anskuelighedsundervisning i 'liberaliseringens vidunderligheder'.«[7]

Den socialdemokratiske lejerbevægelse stillede sig imidlertid ikke totalt afvisende over for en afvikling af huslejespændingen gennem huslejestigninger. Blot var kravet fra DL's side, at stigningerne skulle opsamles i en fond, som foreslået af boligminister Kjærbøl. Sammen med de 4 øvrige socialdemokratiske interesseorganisationer udsendte DL i november 1965 et forslag til løsning af problemerne omkring huslejespændingen og nybyggeriets finansiering. Iflg. forslaget skulle der oprettes en boligfond, hvis midler skulle tilvejebringes gennem gradvise lejeforhøjelser i den eksisterende boligmasse; boligfonden skulle bruges til at financiere nybyggeriet og subsidiere de dårligst stillede.[8]

»Huslejespændingen« var sammen med problemerne for det almennyttige byggeri (udlejningsvanskeligheder og stærkt stigende finansieringsomkostninger) de to altoverskyggende problemer, som boligforliget af 1966 forsøgte at løse.[9] Boligforliget af 1966 havde følgende ingredienser:

- en »huslejetilpasning« m.h.p. en gradvis afvikling af alle huslejerestriktioner over en 8 års periode
- en rentesikringsordning m.h.p. at sikre det almennyttige byggeri - 12.000 boliger årligt.
- en boligsikringsordning.
- mulighed for udstykning i ejerlejligheder; undtagen i det almennyttige byggeri.
- en gradvis forhøjelse af lejeværdiprocenten for ejerboliger.

Fra lejerbevægelsen side blev der protesteret imod 66-forliget. DL's afgørende kritik var, at boligfonden skulle have været oprettet m.h.p. en ekspropriation af lejestigningerne. Muligheden for ejerlejlighedsudstykninger banede i DL's øjne vejen for en »legaliseret boligspekulation«. Ejerlejligheder havde lejerbevægelsen altid vendt sig imod.

Lejerbevægelsen kunne nu se frem til at skulle kæmpe mod alle det »frie boligmarkeds velsignelser«.

66-forliget måtte betragtes som den væsentligste forklaring på, at den splittede lejerbevægelse i efteråret 66 blev samlet i Lejernes Landsorganisation (LLO).

Der havde været sammenlægningsforhandlinger mellem DsL og DL i

1962. I DsL's pjece »Forhandling eller diktat« fra 1963 blev der gjort rede for forløbet af disse sammenlægningsforhandlinger. Tilsyneladende havde stridens kerne været uenighed om de store københavnske afdelingers repræsentation på kongressen. Fra DsL's side blev det endvidere krævet, at de to foreninger samledes på et fælles bolig- og lejerpolitisk grundlag.[10]

Fra DL's side havde viljen til indrømmelser været ringe under forhandlingerne. Utvivlsomt hang det sammen med, at DsL tydeligvis var på retur (faldende medlemstal).

DsL svækkedes i 1963 yderligere ved, at 6-7 københavnske lejerforeninger meldte sig ud og dannede »Lejerforeningernes Fællesråd«. Udmeldelsen blev bl.a. begrundet med utilfredshed med den stærke administrative og politiske styring fra DsL's side over for lokalforeningerne; samt at DsL-foreningerne i offentlighedens øjne til stadighed blev slået i hartkorn med DKP.[11]

Nye sammenlægningsforhandlinger i 1966 resulterede endelig i sammenslutningen i LLO - og stort set på DL's betingelser. Dog skete der en forholdsmæssig forbedring af de store (københavnske) afdelingers repræsentation på kongressen.

Utvivlsomt lå en væsentlig del af forklaringen på sammenlægningen i 1966 i de to foreningers fælles kritik af boligpolitikken. En boligpolitik, som trængte lejerbevægelsen yderligere ud i defensiven og gjorde en samlet optræden så meget desto mere påkrævet. Hvortil kom, at de organisatoriske og aktivitetsmæssige forskelle mellem DsL og DL siden slutningen af 40'erne var blevet mere og mere udviskede. Sammenslutningen lå ikke længere så fjern, som da lejerbevægelsen var i offensiven.

»Soveby« og »ligusterkvarter«. Nye tendenser i boligudviklingen

Den nye forenede lejerbevægelse måtte virke i en tid, hvor vinden udpræget blæste imod lejerbefolkningen, og hvor ejerboligen i høj grad havde vinden i ryggen. Der blev bygget meget nyt - så meget, at Det økonomiske Råd i rapporten, »Boligmarkedet og boligbyggeriet« (fra 1970) fandt grund til at konkludere, at landet nu, måske med undtagelse af hovedstadsområdet, endelig havde »bygget sig ud af boligmangelen« - hvormed forudsætningen for en liberalisering af boligmarkedet, iflg. »vismændene«, skulle være tilstede.[12] Sammenlignet med andre lande var boligforsyningen i Danmark absolut blandt de bedste.[13]

Det mægtige boligbyggeri var en del af den generelle proces, som afgørende omformede det danske samfund i perioden fra 1960 og frem. I storbyernes forstæder og udkantsområder tonede boligblokkene frem, i form af højt og ofte fantasiforladt elementbyggeri. Nær de centrale trafikforbindelser placeredes butikscentre, altimens mange små detailforretninger i de ældre bolig-

kvarterer led »butiksdøden«. I andre forstadskommuner og rundt om provinsbyerne skød de gulstensbyggede parcelhuse frem. »Soveby« og »ligusterkvarterer« kunne være en passende overskrift på disse års boligmæssige udvikling. Den fysiske omformning af det danske samfund var iøjnefaldende i disse år, hvor samtidig interessemodsætningen mellem ejere og lejere blev fremtrædende i den politiske debat. Erhard Jakobsens Centrum-Demokrater, som kom ind i folketinget i 1973, gjorde parcelhusejernes sag til sit partis mærkesag, sammen med privatbilen!

Ejerboligen, i form af énfamilie-parcelhuset, var i vælten. »Fra 1955 til 1970 voksede enfamiliehusenes andel af de samlede boliger fra 31 til 41 pct.«[14] Tendensen fortsatte op igennem 1970erne. Det florerende parcelhusbyggeris modstykke var stigende vanskeligheder for udlejningsbyggeriet. Lejerne i det private udlejningsbyggeri havde hurtigt mærket virkningerne af 1966-forliget i form af stigende huslejeudgifter. Umiddelbart havde det almennyttige boligbyggeri nydt godt af 1966-forliget. Men snart, første gang i 1971, begyndte vanskelighederne at melde sig, i form af udlejningsvanskeligheder. I den betænkning, som en arbejdsgruppe under boligministeriet udsendte i 1972, fremhævedes bl.a. den stærke prisudvikling i byggesektoren som en årsag til vanskelighederne.[15] For den almindelige lønmodtager blev tiden efter 1966 en periode, hvor bolig- og varmeudgifter beslaglagde en stigende andel af den disponible indkomst.[16]

Der var således nok af udfordringer og opgaver at tage fat på for den nys forenede lejerbevægelse.

LLO og boligpolitikken, 1966-1978

Fra stiftelsen i 1966 opstillede LLO 2 arbejdsområder for lejerbevægelsen:

> »Lejernes Landsorganisations mange foreninger og afdelinger hjælper medlemmerne med de konkrete problemer, der kan opstå, når man bor til leje. Men da ingen er i stand til at hjælpe mere end lovgivningen giver mulighed for, er det Lejernes Landsorganisations hovedopgave at søge at forbedre boliglovene«.[17]

Lokalt lå LLO-afdelingernes hovedopgave i et omfattende retshjælpsarbejde, hvorigennem foreningen hjalp lejerne med at håndhæve de rettigheder, som boligloven gav.

På landsplan så LLO det som sin hovedopgave - »med alle demokratiske midler« - at få indflydelse på lovgivningen for derigennem at forbedre lejerbefolkningens retslige og økonomiske vilkår. Dette sidste betragtede LLO som sin hovedopgave. Men bestræbelserne på at få indflydelse på boligpolitikken var en svær opgave i en tid, som var præget af en stigende liberalisering på boligmarkedet. Resultaterne blev da heller ikke til at prale af.

To af LLO's mærkesager gik på vedligeholdelsesspørgsmålet og beboerdemokrati.

Under parolen: »Vi vil bo godt. - Vi betaler for det!« slog LLO til lyd for, at de midler, som i henhold til 66-forliget skulle henlægges til vedligeholdelseskonti, også blev brugt efter forskrifterne. Lejerne havde ret til at gennemgå kontoen en gang årligt og kræve pengene anvendt, samt mere til, hvis det var nødvendigt for en rimelig standard. Resultatet af denne kampagne kunne et par år senere gøres op til, at udlejerne fra 1. jan. 1971 var forpligtet til at fremsende genpart af vedligeholdelseskontoens regnskab til lejerne.[18]

»Beboerdemokrati« blev fra 1969 en af LLO's hovedparoler - en parole, som i »Bolignyt« kunne lanceres så bombastisk som: »afskaf ejendomsretten til udlejningsejendomme!«[19]

I 1971 indgik LLO i forhandlinger med Grundejerforeningen om beboerdemokrati. Det skete på opfordring af den nytiltrådte socialdemokratiske boligminister Helge Nielsen. Forhandlingerne sluttede i 1973 med et »skitseforlig«, som lagde op til en ny lejelovgivning generelt. Det var lykkedes LLO at få grundejerne til at give afkald på en del af ejendomsretten, hed det i »Bolignyt«. Elementerne i dette beboerdemokrati var: beskyttelse mod opsigelse, fri bytteret (i ejendomme med over 24 lejligheder) og valg af beboerrepræsentanter (i ejendomme med mere end 12 lejemål). LLO's modydelse til grundejerne var den »omkostningsbestemte husleje«.

Grundejerne gav: de gav lejerne ret til at blive orienteret, hørt og taget med på råd. Grundejerne tog: de tog den omkostningsbestemte husleje. Og grundejerne løb: de løb fra det hele, da Fremskridtsfolkene og Centrumdemokraterne kom stærkt repræsenteret ind i folketinget med de gamle partiers »katastrofevalg« i december 73.

Ikke desto mindre indgik væsentlige dele af »skitseforliget« i 1974/75-boliglovene. Hovedpunkterne heri var:

- øget selvfinanciering af det almennyttige byggeri via landsbyggefonden.
- nedsættelse af det almennyttiges byggeris årlige kvote fra 12.000 til max. 8000 boliger.
- omkostningsbestemt husleje i den private udlejningsmasse.
- regler for beboerdemokrati m.m.

LLO fik »beboerdemokratiet« og »den omkostningsbestemte husleje«! Med »skitseforliget« i 73 havde LLO accepteret begge dele. LLO's bestræbelser på at få indflydelse på den statslige boligpolitik blev ikke i denne omgang den store succes. LLO's accept af den omkostningsbestemte husleje udviklede sig til et sandt trauma for LLO-ledelsen. Med 74/75-forliget var der taget endnu et skridt i retning af det »frie boligmarked«. En prisspiral var blevet indført med den omkostningsbestemte husleje. En stikprøveundersøgelse (foretaget af boligministeriet i 1975) viste huslejestigninger på gennemsnitlig 42% pr. lejemål.[20]

»Miniboligforliget« i 1976 betød fornyede muligheder for ejerlejlighedsudstykninger af størstedelen af den bestående private udlejningsmasse. Blot skulle nogle minimale »kvalitetskrav« opfyldes. I »miniboligforliget« lå endvidere, at lejerne i ejendomme med mere end 8 lejemål skulle have tilbud om at overtage ejendommen på andelsbasis (til handelsprisen + 25%), inden udstykning kunne finde sted.

Under folketingsdebatten gav socialdemokraten Winnie Russel udtryk for den opfattelse, »at andelsboligtanken og det kollektive eje vil få en renæissance«; blot lejerne forstod at udnytte mulighederne i loven. Venstremanden Peter Brixtofte havde en anden vurdering: »... med disse lovforslags vedtagelse vil der åbnes mulighed for, at flere hundredetusinder familier efterhånden vil få mulighed for at eje deres egen bolig. Det er Venstres målsætning, og den målsætning opfylder man med dette forlig«.[21] Allerede i løbet af det første år efter lovens vedtagelse blev der udstykket ca. 35.000 nye ejerlejligheder. Med »miniboligforliget« havde Socialdemokratiet taget endnu et stort skridt i retning af at acceptere de borgerliges liberaliseringsbestræbelser på boligområdet.

For den socialdemokratisk dominerede lejerbevægelse, som havde set det som en hovedopgave at fastholde Socialdemokratiet på den »rene« socialdemokratiske boligpolitik, måtte Socialdemokratiets defensive accept af »liberaliseringen« stå som et meget trist monument over LLO's forsøg på at præge boligpolitikken.

En offensiv reformistisk boligpolitik

Efter 10 års virke for at forbedre lejerbefolkningens retslige og økonomiske stilling via lovgivningen havde LLO kun beskedne resultater at holde frem - og så var der det med »den omkostningsbestemte husleje«! Fra 1976 og fremefter begyndte LLO noget stærkere at markere en alternativ reformistisk boligpolitik. Dette må betragtes (og forstås) som en reaktion på to forhold: for det første LLO's egne »dårlige« erfaringer m.h.t. at presse lejerbefolkningens interesser igennem i den statslige boligpolitik; for det andet presset fra basis - dels fra LLO's egen medlemsskare og dels fra den »nye« beboerbevægelse, som gik uden om LLO og som lå uden for den socialdemokratiske lejerbevægelses kontrol.

På »Boligselskabernes Landsforening«s konference i april 1976 oprettedes BL's koordinationsudvalg. Formålet var at samle og koordinere lejerprotesterne; samt desuden at skabe en offentlig debat om lejerbevægelsens krav til en langsigtet boligpolitik.[22]

De socialdemokratiske krav til en sådan langsigtet boligpolitik blev fremlagt i den »boligpolitiske hvidbog«: »En solidarisk boligpolitik«, som udsendtes i 1977. I forordet til denne »hvidbog« - som var udarbejdet af: LO, Bolig-

selskabernes Landsforening, LLO, Det kooperative Fællesforbund og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd - hed det bl.a.:

»Målet for en solidarisk boligpolitik må være aktivt at medvirke til at bedre levevilkår for de økonomisk svage samfundsgrupper, Det skal være overkommeligt for alle at bo i en lejlighed efter familiens behov.

Ejendomsretten til eget hus skal ikke angribes. Derimod må man fjerne de uligheder, der er skabt til ugunst for lejerne og til skade for de sidst tilkomne på boligmarkedet, både i ejet og lejet bolig.

Af hensyn til beskæftigelsen og samfundsøkonomien må boligbyggeriet styres ind i varig og stabil byggerytme på et niveau, som imødekommer de langsigtede behov for nybyggeri. Dette indebærer, at samfundet til en overkommelig pris må sikre en stabil årlig produktion for de kommende år på mindst 40.000 boliger.

Hvis byggeriets vilkår helt overlades til kræfternes frie spil, vil de nuværende skævheder til stadighed forstærkes, boligpolitikkens sociale mål forskertses og de helt urationelle svingninger i beskæftigelsen og byggeaktiviteten fortsætte.

De sidste 20 års boligpolitiske udvikling har været en bekærftelse heraf«.[23]

Den nye beboerbevægelse

Ved siden af og udenom denne mere offensive reformistiske tendens tegnede der sig fra 1976 andre stadig stærkere bevægelser i bolig- og lejerkampen:

Det var for det første huslejeaktionerne i højrentebyggeriet. 1. april 1976 indledtes Galgebakkens huslejeboykot. Aktionen kom til at løbe i godt 2 år! Sidenhen fulgte en række andre aktioner inden for højrentebyggeriet.[24]

Fra disse aktioner udgik initiativer til en organisatorisk og politisk samling af lejerkampen. 2 organiseringer opstod i 1976:

- I foråret 1976 blev »Boligaktion 76« dannet. Bag »Boligaktion 76« stod en række organisationer: bl.a. »Byggefagenes Samvirke«, »Faglig Ungdom« og DUS. Grundlaget var følgende 6 hovedkrav til boligpolitikken: 1) stop for huslejestigninger, 2) stop for jordspekulation, 3) stop for salg af ejerlejligheder, 4) statsfinansiering af boligbyggeriet, 5) kollegiebyggeriet øges, og 6) vedligeholdelsesarbejde skal sættes igang.[25]
- På den »Lejeraktionskonference« i oktober 1976, som en række aktionerende byggerier, bl.a. Galgebakken indkaldte til, blev der nedsat et sekretariat, »Lejeraktion«; målet var at udbrede og koordinere højrenteaktionerne, samt diskutere lejernes krav til en samlet løsning af højrentebyggeriets problemer. Perspektivet var en landsomfattende højrentebevægelse. Det politiske parolegrundlag var krav om fastfrysning af huslejen, statsfinanciering, stop for udstykning og salg af ejerlejligheder m.v. Hovedparolen var: »De laver lønstop - Du laver huslejestop«.[26]

For det andet var der også fra 1976/77 tale om et opsving i beboerkampen i den gamle boligmasse. Blandt de største og mest kendte af beboerkampene i den gamle boligmasse hørte kampene i Godsbanegade og Todesgade (i København); i Århus var det bl.a. kampen i Ny Munkegade 89, og i Randers Borggården. Under disse boligkampe markerede den »nye beboerbevægelse« sig som en anden form for organiseringen af lejerkampen end den som den etablerede lejerbevægelse i LLO repræsenterede.[27]

Starten på den nye beboerbevægelse var knyttet sammen med bevægelserne i slutningen af 60'erne: »ungdomsoprøret« m.v. og selvfølgelig »slumstormerbevægelsen«. I starten af 70'erne gik dele af disse bevægelser over i en egentlig organisering i beboergrupper. Opsvinget i beboerbevægelsens kampe fra 1976 var tæt forbundet med udviklingen i den statslige boligpolitik (sådan som den er skitseret ovenfor).[28] Kampområderne var først og fremmest mod »fupmoderniseringer« og ejerlejlighedsudstykninger - »ejeren vil sælge - vi lejer« - for »sociale saneringer« og »beboerstyrede moderniseringer«.[29]

Udover de lokalt organiserede »beboeraktioner« eksisterede i København »Fælleskoordineringen af Københavnske Beboerforeninger«, og i 1976 stiftedes på initiativ af Nørrebro Beboeraktion »Samarbejdsudvalget mod ejerlejligheder« (SME).

Kendetegnende for den nye beboerbevægelse var i sammenligning med den etablerede: dels at den tog andre opgaver op end dem, der direkte gik på ejerlejer forholdet; dels at den ikke afholdt sig fra at tage 'udenomsparlamentariske' metoder i brug; og dels at den lagde store vægt på en høj aktivitet i medlemsbasis.[30]

Inden for LLO var der imidlertid også lokalafdelinger, som tog den nye beboerbevægelses principper og metoder til sig; f.eks. Vesterbro Lejerforening i København, og Randers Lejerforening.

LLO mærkede radikaliseringen af boligkampen i form af en opposition blandt medlemmerne mod den traditionelle form at føre lejerkamp på: nemlig som en interesseorganisation, der på systemets betingelser satte hele sin lid til de »saglige argumenters« kraft i en forhandling med modparten, grundejerne og staten - uden en aktiv mobilisering af medlemmerne mod den førte boligpolitik. LLO's holdning til den nye beboerbevægelses metoder (inden for og uden for LLO's egne rækker) har imidlertid røbet en blanding af både sympati/forståelse og afstandtagen; f.eks. som det kom til udtryk i en udtalelse af Hans Halvorsen efter LLO's landsmøde i oktober 78: »Selvom jeg stadigvæk foretrækker at forhandle, så må en lejerorganisation arbejde på lejernes præmisser, hvis der er flertal for det i et område«.[31] Men den herskende opfattelse i LLO var nok den, som Per Laursen lagde frem i »Bolignyt« i juni 78 - med tydelig adresse til Randersafdelingen:

»Vi må ikke tage aktionsformer i anvendelse, der er så avancerede, at vi mister bredden i vor organisation og dermed risikerer at blive en lille sekterisk gruppe.

Vi skal holde fanen højt, nemlig den fane hvorpå der står: Lejernes Landsorganisation er tværpolitisk. Vi skal ikke være halehæng til noget som helst parti, og vi skal heller ikke være en organisation, der misbruges som platform for politiske synspunkter, eller som platform for politiske 'charlataner'. Den tillid, man får som formand eller som bestyrelsesmedlem i en lejerforening, forpligter dels over for medlemmerne i foreningen, men også over for den lejerbevægelse, man er med i«.[32]

Siden er Per Laursen blevet ny landsformand for LLO. I hans tid må den organiserede lejerbevægelse i LLO siges at have befæstet sin position som den samlende repræsentant for lejerbevægelsen herhjemme.

Der er gennemført flere revisioner af ejerlejlighedslovgivningen, hvorigennem der er sket indskrænkninger i adgangen til ejerlejlighedsudstykninger. De forudgående års aktive lejerkamp har således gjort deres virkning.

De nye beboerbevægelser har i de seneste år været inde i en stagnationsperiode.

I 80'erne har BZ'erne genoplivet slumstormerbevægelsens gamle aktionsmidler, først og fremmest husbesættelserne. Efter 'Byggeren' startede husbesættelserne for alvor med kampen om 'Abel-Kathrine ungdomshuset'. Siden har der været flere aktioner, deriblandt det berømmelige slag om Allotria.

Sammenfatning: Hovedtræk af den danske lejerbevægelses udvikling i det 20. århundrede

Den danske lejerbevægelses udvikling i det 20. årh. har haft to knudepunkter: de to krigs- og efterkrigssituationer - to perioder, som også har været knudepunkter i klassekampens historie herhjemme i det hele taget. Lejerkampen og lejerbevægelsens udvikling må betragtes som et moment i klassekampens udvikling generelt i Danmark. Det var to perioder med skærpede klassekonflikter og -kampe i samfundet; med arbejderne som den offensive part. Som et led i disse tilspidsede klassekampe tog lejerkampen til i styrke; og det førte til opsving for den organiserede lejerbevægelse.

I begge disse krigssituationer forringedes folks boligforhold afgørende. En væsentlig årsag hertil var i begge tilfælde, at boligbyggeriet stagnerede eller gik helt i stå; hvortil også kom vanskeligheder med brændselsforsyningen. Der opstod en boligmangelsituation, som grundejerne forsøgte at presse og udnytte til det yderste.

Boligproblemet havde i begge krigssituationer en umiskendelig klassekarakter. Hvor der for middelstand og overklasse var tale om mere pressede boligforhold, var arbejderbefolkningen udsat for regulær bolignød!

Der lå i disse års forringelser af boligforholdene en kraftig tilskyndelse til en organisering af lejerne mod de ellers egenmægtige grundejere. Kampen måtte i første omgang være en defensiv kamp og modstand mod grundejernes udnyttelse af situationen.

Samtidig må man huske på, at der i begge de to krigssituationer gennemførtes en statslig reguleringspolitik på boligområdet. Den organiserede lejerbevægelse fik dermed en lovgivning og offentlige retsinstanser at henholde sig til, hvorigennem de kunne søge at beskytte og varetage lejernes interesser.

Boligproblemets klassekarakter satte også sit præg på lejerorganiseringen. Omkring 1. verdenskrig stod den proletariske »Lejernes Værn« (og lejerforeningerne i tilknytning hertil) over for den moderate borgerlige DSdL. Den proletariske lejerbevægelses kamp- og organisationsformer knyttede an til den offensive bevægelse i arbejderklassen. Den støttede denne offensiv; dens gennemslag stod og faldt med denne. Det var den proletariske del af lejerbevægelsen, der satsede på de kollektive aktioner, basisarbejdet og offentlige arrangementer osv; samtidig med at den førte forhandlinger med kommunen og sager for huslejenævnene.

Heroverfor stod den borgerlige del af bevægelsen, der holdt sig til de legalistiske metoder: retshjælpen og forhandlinger med politikerne, med stat og kommune. Den »legalistiske« form for lejerkamp måtte i sagens natur være stærkt bundet op på eksistensen af en progressiv statslig reguleringspolitik på boligområdet.

I ingen af de to efterkrigsperioder lykkedes det den organiserede lejerbevægelse at fastholde den mere progressive statslige reguleringspolitik fra krigsårene. Utvivlsomt måtte det ses i sammenhæng med, at klassekampen gled ind i mere rolige vande. Der var ingen offensiv lejerbefolkning, der var rede til at tage den aktive kamp på boligen.

Ved 2. verdenskrig havde begge de to fløje inden for lejerbevægelsen deres rod i arbejderbevægelsen. Splittelsen i lejerbevægelsen gik da på de samme leder som inden for den øvrige (faglige og politiske) arbejderbevægelse: skellet mellem socialdemokrater og kommunister. Trods lejerbevægelsens klare (arbejder)klassepræg gik skillelinjerne mellem de to fløje i lejerbevægelsen også i disse år på nogle af de samme punkter som ved 1. verdenskrig.

DsL kørte den mere radikale kamplinje i krigsårenes defensivt betonede kamp. DsL formulerede de mere offensive lejerkrav ved krigsafslutningen. Organisatorisk stod den på en decentraliseret struktur med tyngdepunktet ude i de lokale foreninger. Den var en del af arbejderoffensiven i disse år.

Heroverfor repræsenterede DL den mere traditionelle interesseorganisation. Man gik forhandlingsvejen - både i forholdet til grundejerne og de politiske myndigheder - og ikke aktionsvejen.

Fra slutningen af 40erne udviskedes de organisatoriske og aktivitetsmæssige forskelle mellem de to foreninger mere og mere. Blot var kommunisterne i DsL overbevist om, at de »kvalificerede« den boligpolitiske debat (i kraft af deres antimonopolistiske strategi). Ved sammenslutningen i 1966 var DsL den svage og DL den stærke part. LLO blev reelt en af de 5 store socialdemo-

kratiske interesseorganisationer - trods dens proklamerede tværpolitiske karakter.

Fra 50erne pressedes lejerbevægelsen over i defensiven, efterhånden som »liberaliseringen« satte sig igennem i den statslige boligpolitik. Lejerbevægelsens politiske mærkesager led en trang skæbne i den politiske mølle. Lejerbevægelsens bestræbelser på at præge den statslige boligpolitik kastede kun beskedne resultater af sig. Lejerbevægelsens socialdemokratiske bindinger kunne være en problematisk sag - fordi det var en binding til et parti, der i stigende grad havde opgivet tidligere proklamerede selvstændige boligpolitiske målsætninger og erstattet dem med forestillinger om goderne ved et »frit boligmarked«. Det var »goder«, som lejerbefolkningen fik et mere og mere negativt syn på.

Under krisen i 70erne antog lejernes protester en mere omfattende karakter. 70ernes nye »beboerbevægelse« - både bevægelsen inden for højrentebyggeriet og kampene inden for den gamle boligmasse - genoplivede kamp- og organisationsformer fra tidligere tiders radikale lejerbevægelse.

Kampen om boligen er kørt videre i 80erne. Men det er som om boligproblematikken og boligkampen i nogen grad har ændret karakter. Boligproblematikken er i høj grad blevet koblet sammen med problemerne omkring lokalplanlægning og byudvikling i bred forstand, og den er i højere grad blevet forbundet med alle de af den langvarige økonomiske krise affødte sociale problemer og dens »forværring af de fysiske, sociale og økonomiske rammer for dagligheden«, som der stod i en artikel i »Politisk Revy« (fra oktober 1981), hvori der blev slået til lyd for en ny »Bybevægelse NU«.

Lavindkomstkommissionen har i sin endelige betænkning fremhævet boligproblemet som ét element i lavindkomstproblematikken. Det påpeges, »at det danske boligmarked ikke fungerer således, at alle får en god og moderne bolig. Især ser det ud til, at lavindkomstfamilier, arbejderfamilier og enlige med børn har vanskeligt ved at opnå tilfredsstillende boligforhold. Det er endvidere blevet vist, hvorledes netop disse gruppers placering i den dårligste - og hyppigere end andre grupper også i den lejede - del af boligmassen har afgørende betydning for familiernes samlede økonomiske forhold.

Den samlede virkning af boligmarkedet og boligfordelingen ser således ud til at have en fordelingseffekt til fordel for de bedst stillede.«

De (familier), som i særlig grad har de boligmæssige problemer helt tæt ind på livet, er samtidig de (familier), som i forvejen på mange andre områder er svagt stillet og uden stærke påvirkningsmuligheder. - De unges boligaktioner i de seneste år kunne for så vidt ses som udtryk for det samme forhold. For dem er boligforholdene ét problem, som er uløseligt forbundet med de andre af krisen affødte problemer, så som ungdomsarbejdsløsheden og de manglende uddannelsesmuligheder etc.

Boligproblemerne eksisterer stadig, men krisen har vanskeliggjort betingel-

serne for en aktiv boligkamp. Også lejerbevægelsen og lejerkampen har mærket de ændrede politiske og økonomiske konjunkturer.

Noter

Lejerbevægelsens første opsving omkring 1. verdenskrig

1. her fra »Christian Christensen og den danske syndikalisme«, ved Carl Heinrich Petersen (red.) m.fl. Århus 1979, bd. 2, s. 377 (fra »Solidaritet« d. 6/4 1918).
2. generelt om boligforholdene, se »Betænkning fra Boligkommissionen af 1916«, C. V. Bramsnæs, »Nogle statistiske oplysninger om boligforholdene i Danmarks byer« (1916), K. Vedel-Petersen, »Københavns kommune i årene 1914-21« (Kbh. 1931) og H. V. Rygner, »Bolignøden i danske købstæder« (1919), de to sidste specielt om husvildeproblemet.
3. »Rigsdagstidende«, 1915/16, Folketingets Forhandlinger, sp. 4464-66.
4. ibid. 1. beh. sp. 4513.
5. »Betænkning fra Boligkommissionen af 1916«, betænkning 4 (1919), s. 26-27.
6. Poul Rasmussen, »Kunstig Bolignød«, Kbh. 1922, s. 3.

6.a. Antallet af husvilde under kommunal boligforsorg er opgjort i »Statistisk Aarbog for København og Frederiksberg«, udg. af Københavns Statistiske Kontor, 1920/Kbh. 1921, s. 105 og 1922/Kbh. 1923, s. 113.

7. »Arbejdet« 1920, d. 21/4, 22/4 og 23/4.
8. »Solidaritet« 1920, d. 27/4, »Under socialdemokratisk styre«.
9. jvf. tabel III. og Poul Rasmussen, op.cit. s. 27.
10. Åge Schmidt, »Vi kan og vi bør afskaffe bolignøden«, Århus april 1920, s. 20.
11. »Lejernes Værn« nr. 1/juli 1920.
12. ibid. nr. 3/sept. 1920.
13. ibid. nr. 1/juli 1920.
14. ibid. nr. 2/aug. 1920.
15. »Arbejdet« d. 23/4 1920.
16. ibid. d. 24/4; samlgn. iøvrigt kongresbeslutningen om boligspørgsmålet d. 9/11 1920 ibid.
17. »Lejernes Værn« nr. 3/sept. 1920 og »Arbejdet« 9/9 og 10/9 1920.
18. »Arbejdet« 1920 d. 20/10; »Lejernes Værn« nr. 3 og nr. 4/1920.
19. »Lejernes Værn« nr. 3/sept. 1920.
20. »Arbejdet« 1920 d. 31/10, 2/11, 4/11, 5/11, 6/11, 7/11, 10/11, 12/11, 13/11, 14/11, 16/11, 17/11, 18/11, 20/11, 23/11 o.fl.
21. »Lejernes Værn« nr. 5/juni 1921; iøvrigt: »Solidaritet« 1921 d. 4/1, 6/1, 16/1, 1/2 og 9/2.
22. »Solidaritet« 1921 d. 17/6.

23. Eksempelvis »Arbejdet« 1920 d. 8/8, 11/8 og 15/8; »Lejernes Værn« nr. 2 og 3 1920.

24. Eksempelvis »Solidaritet« 1921 d. 12/2, 28/5, 17/6, 22/6 m.fl.

25. »Vor Bolig« nr. 1/10. maj 1920.

26. ibid.

27. ibid nr. 2/15. juni 1920.

28. ibid. nr. 4/aug-sept. 1920.

29. jvf. resolutionerne fra sendemandsmødet.

30. »Arbejdet« 1920 d. 19/8.

»Mellem to verdenskrige«

1. Finn T. B. Friis »Økonomiske og sociale forhold 1920-1939« i Schultz Danmarkshistorie bd. VI Kbh. 1943, s. 418.

2. ibid. s. 422 f.

3. »Nyere Boligstatistik« i »Socialt Tidsskrift« IV årg. 4. nr. april 1928, s. 138.

4. Finn T. B. Friis loc.cit. s. 422-23.

4.a. Huslejestigninger 1916-30, i Statistiske Meddelelser 4. rk. 89. bed. 5. hft. s. 228.

5. Hans Andersen »Som vi bor« nr. 1/1967.

6.a. Antal husvilde iflg. »Statistisk Aarbog for København og Frederiksberg« 1926 og 1927.

6. »Social-Demokraten« forsiden d. 28/5 1927.

7. Fr. Mehlsen »De hjemløses tog« 1928 s. 5.

8. citatet fra »2 værelser straks« s. 41.

9. omtalt i Dsdl's protokol, her hentet fra »Boligkampens organisering« s. 52.

10. »Lejernyt« nr. 10/1942.

11. ibid. nr. 2/1940.

12. »Lejertillidsmanden« nr. 4/1942.

13. »Lejernyt« nr. 2/.941.

14. »Lejerbevægelsens Årbog« 1949, s. 44.

»Lejerbevægelsens andet opsving omkring 2. verdenskrig«.

1. Sigurd Jensen »Levevilkår under Besættelsen« Kbh. 1971, s. 191.

2. »Lejeren« udg. DsL centraldistrikt nr. 1/43.

3.a. Huslejestigninger 1940-43, i Statistiske Efterretninger 1944, s. 50. Jvf. iøvrigt Statistiske Meddelelser 4. rk. 133. bd. 5. hft. for huslejestigningerne 1940-45.

3.b. Antal husvilde under kommunal boligforsorg opgjort løbende i Statistiske Efterretninger 1943 ff.

3.c. »Lejernyt« nr. 1/1942.

4. Hans Jørn Nielsen »Besættelse og Befrielse« Modtryk 1977, s. 69. (Om arbejderlisterne generelt s. 67 ff.)

5. »Huslejeren« (Odense) nr. 1/46.

6. uoff. manus. om lejerbrev. ved Hans Halvorsen, citeret fra »Boligkampens Organisering« v. Annette Birch m.fl. RUC maj 79, s. 58.

7. »Lejerbevægelsens Årbog« 1942, s. 70.

8. citeret fra »Boligkampens Organisering« s. 68.

8.a. »Lejernyt« nr. 11-12/44.

9. »Huslejerbladet« nr. 2/1942.

10. »Lejertillidsmanden« nr. 2/sept. 42.

11. »Lejerbevægelsens Årbog« 1943, s. 7.

12. »Som vi bor« nr. 3/67.

13. »Lejertillidsmanden« nr. 1/41.

Baggrunden for disse konflikter var, at mange husejere i årene forud havde set deres fordel i at indgå aftaler med lejerne om fast pris for varmeforsyningen.

14. »Som vi bor« nr. 1/67.

15. ibid.

16. »Lejertillidsmanden« nr. 7/41.

17. »Huslejeren« (Odense) nr. 2/1945.

18. »Lejernyt« nr. 5, 6, 7 og 8/1944.

19. »Lejertillidsmanden« nr. 11/45.

20. »Lejernyt« juli 46.

21. »Som vi bor« nr. 1/67.

22. »Lejernyt« juli 46.

23. »Lejertillidsmanden« 11/45.

24. »Lejerbevægelsens Årbog« 1951, s. 58.

25. se hertil »En Bygning vi rejser« Kbh. 1955, bd. 3, s. 270-2.

26. se hertil Mogens Nielsen »Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-45« Kbh. 1978; se SD's udkast til samlingsprogram (passagen vedr. byggeriet) i Mogens Nielsen »Enhed i arbejderbevægelsen« Fremad 1973, s. 39 f.

27. se. f.eks. »Huslejeren« (Odense) nr. 1/48.

29. »Lejernyt« juli 45.

30. »Lejernyt« marts 49.

31. »Huslejeren« (Odense) nr. 2 og 3/1950.

32. »Lejernyt« maj 49.

33. »Lejertillidsmanden« nr. 17/1950.

34. »Lejerbevægelsens Årbog« 1949; se også organisationsstatistik i »Boligkampens Organisering« s. 357-58.

Træk af udviklingen i lejerbevægelsen i efterkrigstiden

1.a. Antal husvilde opgjort løbende i Statistiske Efterretninger og huslejestigninger i Statistiske Meddelelser 4. rk. 149. bd. 3. hft. s. 70.

1. »Huslejerbladet« nr. 1/1948.

2. »Lejer-Tillidsmanden« nr. 15/48.

3. »Lejerbevægelsens Årbog« 1956.

4. til begrebet 'frit boligmarked', se f.eks. Jens V. Svendsen »Dansk boligpolitik og krisen« Modtryk 1977, kap. 5, s. 58 ff.

5. jvf. Peter Wendt »Byggeri og boligforhold« København 1976, s. 80 ff.

6. ibid. s. 80.

7. »Løn & Virke« nr. 24/1963.

8. J. O. Kragh & K. B. Andersen »Kamp og fornyelse« Fremad 1971, s. 302.

9. jvf. Peter Wendt, op.cit. s. 81.

10. »Forhandling eller diktat« DsL 1963.

11. »Boligkampens organisering« s. 117 ff. Generelt til sammenlægningsforhandlingerne se sammesteds s. 112 ff.

12. gengivet i Svend Aage Hansen & Ingrid Henriksen, »Velfærdsstaten 1940-78«, Dansk social historie bd. 7, Kbh. 1980, s. 183.

13. jvf. »Housing situation in the ECE countries around 1970«, FN 1978«, her efter Hans Skifter Andersen & Jens Bonke, »Boligsektorens fordelingsmæssige virkninger.« I: Boligmarkedet Arbejdsnotat 9, Lavindkomstkomissionens sekretariat og Statens Byggeforskningsinstitut 1980, s. 26.

14. Svend Aage Hansen & Ingrid Henriksen, op. cit. s. 185 og Hans Skifter Andersen & Jens Bonke, op. cit. s. 28.

15. »Betænkning vedrørende det almennyttige byggeris priser, standard, og udlejningsvanskeligheder«, Boligministeriet 1972.

16. jvf. Hans Skifter Andersen & Jens Bonke, op.cit. s. 35.

17. pjecen »Din Bolig« (udat), udg. af LLO.

18. »Bolignyt« nr. 4/1970.

19. ibid. nr. 3/1971.

20. Wendt, op.cit. s. 92.

21. »Folketingstidende« 1975/1976, sp. 6051.

22. Bente Adler Hansen m.fl. »Boligpolitisk Hvidbog for Lejerbevægelsen i højrentebyggeriet«, Roskilde 1978, s. 75.

23. »En solidarisk boligpolitik« Kbh. 977.

24. Bente Adler Hansen, op.cit. s. 27-49.

25. Bente Adler Hansen, m.fl., op.cit. s. 74-75.

26. VS-Bulletin 188, nov. 1978, s. 21.

27. Af de mere kendte pjecer om beboerkampene kunne nævnes: Kent Mikkelsen & Erik Stærfeldt, »Ejeren vil sælge - vi lejer«, Århus 1978; »Godsbanegade - et stop for ejerlejligheder«, Beboertryk, Kbh. 1978;: Klaus Slavensky, »Dagbogsblade fra Godsbanegade« 1977; Knud Mahler Jensen m.fl. »Borggården - en boligkamp i provinsen«, Fagtryk 76.

28. se hertil f.eks. Karen Ingrid Schultz, »Krisen og beboerbevægelserne«, Aurora Kbh. 1977, s. 44; »Beboerbevægelsen i Århus. Erfaringer fra Beboerbevægelsen i Århus. En Håndbog i Beboerarbejde«, Århus 1979, s. 25 ff.

29. jvf. Karen Ingrid Schultz, op.cit. s. 132.

30. i »Boligkampens Organisering«, s. 237-323 findes en grundig gennemgang af den københavnske beboerbevægelse.

31. »Berlingske Tidende« d. 17/10 1978.

32. »Bolignyt« nr. 2/1978.

Summary

Tenants' Struggle - Tenants' Organisation

In the 1970s the housing struggle was intensified in Denmark and new forms of actions were introduced by a new movement of tenants which had developed side by side with the old Social Democratic organisation of tenants in »The National Union of Tenants'«. This article is a historical review of the development of the tenants' movement in Denmark in the 20th century, and its purpose is to outline the historical background for the struggle of the 1970s.

It is an attempt to give a historical account of the tenants' movement and the housing struggle in Denmark in this century.

The two war-periods are of special importance. During the wars housing-problems assumed a more acute character and it assumed a more direct class-character. Working people and other people of limited means were confronted with rising rents and a shortage of housing. Many were thrown out of their flats. Many had to live in small overcrowded one or two room flats.

Under such circumstances the first proletarian tenants' organisation, and also the first bourgeois organisation of tenants developed during the first World War. While the proletarian organisation, »The Tenants' Defence«, took more radical action, such as rent-strikes, the bourgeois organisation, »The Union of Tenants' Associations in Denmark«, turned to more legal methods for safeguarding the tenants against excessive rises of rent. All through the history of the Danish tenants' movement we continously find the two coexisting forms of action: the activist and the legalistic.

During the interwar-years the tenants' movement was on the defensive. The proletarian organisation disappeared altogether. But the bourgeois organisation assumed a more and more Social democratic character.

During the 2nd World War the tenants' movement saw a recovery. In the war-years there was a Communist oriented left-wing organisation, in the »Union of Tenants' Associations«, as well as the Social Democratic, now called »The Danish Tenants' Union«. It was especially the left-wing »Union of Tenants' Associations«, that represented the decentralised and activist position. To a

certain degree the tenants' organisation succeeded in keeping rent rises at a low level during the war. But there was a constant housing-shortage - a shortage which continued till the end of the 1950s.

After the war, the two tenants' organisations were faced with the threat of »liberalisation« in housing-policy - the threat of a laissez-faire policy in housing. The tendency towards a »free market« was accompained by rising rents especially in the new multi-storey buildings, built after the war.

Earlier attempts to merge the two tenants' organisations had failed. But faced with the political compromise agreement of 1966, which ratified the principle of a »free market« in housing, the two tenants' unions now amalgated in the »National Union of Tenants« (LLO). The »National Union« was organized according to traditional (»social democratic«) centralized principles. It concentrated its efforts on advancing the tenants' interests in the political field, and on using its organisational ressources for legal aid to the tenants.

The new tenants' movement of the 1970s could be seen as a reaction against this »centralized and legalistic« Union. The background for this new movement, characterized by an active involvement by the hard-pressed tenants, decentralization and radical actions, was enormous rent-problems in the new multi-storey buildings and the threat of conversion into owner-occupied flats in the old city-houses: the houseowners offered the old flats for sale, at prices which the tenants could not afford to pay. The tenants living in the flats would have to move. By means of blockades and other measures the new movement tried to put a stop to such sales of flats.

And its campaigns were not without success. Around 1980, the houseowners' access to selling flats in the old houses were limited by legislation.

In the 1980s this new movement of tenants entered a phase of stagnation, whereas the »National Union of Tenants« regained its position as the leading representative of tenants' interests.